

Historiska institutionen
vid
Uppsala Universitet

Officerskåren i Sverige under 1700-talet
En studie kring tjänsteställning, avlöning och tjänsteköp

D-uppsats i historia

Författare: Esbjörn Larsson

Handledare: Hans Norman

Framlagd vid Jan Lindegrens
allmänna seminarium
den 29 maj 2000

Innehållsförteckning

1	<i>Inledning</i>	1
1.1	Syfte	1
1.2	Utgångspunkter	2
1.3	Avgränsning och frågeställning	4
2	<i>Teori</i>	5
2.1	Legitimitet och herraväldets sociologi	5
2.2	Förvaltningens olika stadier	7
2.3	Tjänstemännens ställning	8
3	<i>Forskningsläge</i>	9
3.1	Förvaltningen	9
3.2	Krigsmakten	11
4	<i>Operationalisering</i>	14
4.1	Problematisering	14
4.2	Metod & Material	15
4.2.1	Officerarnas tjänsteställning	15
4.2.2	Officerarnas utkomst av sin tjänst	16
4.2.3	Ackordssystemet	16
5	<i>Empirisk provundersökning</i>	17
5.1	Officerarnas tjänsteställning	17
5.1.1	Tjänstehierarkin	17
5.1.2	Befordringskriterierna	19
5.1.3	Officersutbildningen	21
5.1.4	Officerarnas huvudsakliga sysselsättning	22
5.2	Officerarnas utkomst av sin tjänst	24
5.2.1	Lön och indelning	24
5.2.2	Pensionen	25
5.2.3	Passevolansen	26
5.3	Ackordssystemet	27
5.3.1	Ackordssystemets utformning	28
5.3.2	Ackordssummornas utveckling	30

5.3.3	Ackordssystemets praktiska tillämpning	33
6	<i>Diskussion</i>	39
7	<i>Utblick</i>	42
	<i>Tabell- och Figurförteckning</i>	43
	<i>Käll- och Litteraturförteckning</i>	43
	<i>Bilagor</i>	46

1 Inledning

Som bekant är ”det föränderliga samspelet stat-samhälle” en central fråga för den historiska vetenskapen. Ett område som på ett avgörande sätt inbegriper både stat och samhälle är krigsmakten. Under lång tid var staten i det närmaste synonym med krigsmakten och tidvis var samhället i det väsentligaste ordnat utefter krigets krav.¹ Utvecklingen av staten och krigsmakten kan därmed under långa tider sägas ha gått hand i hand.

Det är närmast mot bakgrund av detta förhållande som denna uppsats närmar sig krigsmakten som studieobjekt. Med denna utgångspunkt för ögonen blir en undersökning av krigsmakten så mycket mer än bara krigföring. Istället skall här krigsmaktens organisation och dess officerares förhållande till denna organisation sättas i förgrunden.

För att skapa möjlighet att spegla förhållandet mellan stat och samhälle i utveckling kommer undersökningen att omfatta större delen av 1700-talet och början av 1800-talet. Anledningen till detta är bl.a. att denna period markerar början på den brytningstid som förebådade det industriella genombrottet.² Denna tid är även intressant ur ett snävare militärhistoriskt perspektiv då 1700-talet innebar att den karolinska krigsmakten till stora delar hamnade i malpåse. Mycket kritik har framförts mot såväl den frihetstida som den gustavianska krigsmakten. Denna krigsmakt har framställts som oövad och ineffektiv, dess insatser har ofta klandrats samtidigt som dess officerare har skildrats som mer intresserade av den egna karriären än av rikets försvar.³ En bild som denna uppsats söker nyansera och sätta in i ett vidare teoretiskt sammanhang.

1.1 Syfte

Syftet med denna uppsats är inte främst att söka några svar på frågor kring krigsmaktens förhållande till samhällsutvecklingen, utan snarare att ge en bild av krigsmakten som kan generera intressanta hypoteser, vilka sedan kan utgöra grunden för en djupare undersökning av 1700-talets krigsmakt. Därmed är denna uppsats att se som en förundersökning. Mot bakgrund av detta kommer uppsatsen att ta upp krigsmaktens organisation med utgångspunkt i officerarnas tjänsteförhållanden, systemets finansiering med utgångspunkt från officerarnas utkomst av sin tjänst och förekomsten av tjänsteköp inom ramen för det s k ackordssystemet.⁴

---

¹ Här kan nämnas Sven A. Nilssons och Jan Lindegrens syn på 1600-talets Sverige som en militärstat. Nilsson (1990), s. 9-26, Lindegren (1984), s. 307-313.

² Här menas närmast den agrara tillväxten från 1700-talets mitt som kan sägas utgöra startskottet för den ekonomiska expansion som inte bara Sverige utan hela Västeuropa därefter genomgick. Magnusson (1996), s. 181-209.

³ Artéus (1982), s. s. 335-376, Bohlin (1917), s. 506ff., Nilsson (1992), s. 23-27, 59f., Nordensvan (1908), s. 32. För vidare diskussion se även forskningsläget i kap. 3.

⁴ Ackordssystemet innebar att den som lämnade en tjänst skulle få ersättning av sin efterträdare för de förmåner som tjänsten förde med sig. *Arméns pensions- och änkekassor 1757-1937* (1939), s. 127.

1.2 Utgångspunkter

I detta avsnitt skall några perspektiv presenteras, som på ett eller annat sätt berör och påverkar riktningen i den föreliggande undersökningen.

Krig är något som både kännetecknat och präglat stora delar av mänsklighetens historia. Bilden av krigsföringen som drivkraft i det moderna västerländska samhällets framväxt utvecklas av Charles Tilly i hans verk *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1992*. En framträdande position i Tillys framställning är krigets roll i vad han kallar statens fysiologi.⁵ Intressant för denna framställning är hur Tilly ser kriget som en katalysator i utvecklingen av staten. Istället för att fungera som en hämsko på andra områdens utveckling, drev krigets krav fram en effektivisering och nydaning av statens övriga verksamhet.⁶ Mot bakgrund av detta delar Tilly in den europeiska statens utveckling i fyra olika faser som går från medeltidens lågintensiva konflikter mot en allt mer klar åtskillnad mellan krig och fred som kännetecknas av strävan mot ett statligt monopol på våld. *Patrimonialism* (fram till 1400-talet) som kännetecknas av decentraliserad makt bygd på olika former av miliser eller följen. *Brokerage* (ca: 1400 till 1700) där regenter för krig med hjälp av legohärlar, vilka upprätthålls och finansieras med hjälp av privata kontraktörer. *Nationalization* (ca: 1700-1850) då legosoldaterna ersätts av massarméer tagna ur den egna befolkningen, vilket markerar ett statligt övertagande av hela ansvaret för krigsmaktens direkta administration och finansiering. *Specialization* (ca: 1850 och framåt) som innebar en förändring av krigsmaktens roll, från att ha utgjort grunden för all statlig verksamhet till ett slags underordnande som en del av statens övergripande verksamhet.⁷

Ur ett organisatoriskt perspektiv kan Tillys syn på statens utveckling sägas gå från ett indirekt styre mot en allt större grad av centralisering. En förändring som ytterligare utvecklade administrationen och ökade statens kontroll över människor.⁸ Som ett led i denna utveckling framstår förvaltningens mognad som en viktig del i statsbyggnadsprocessen.

Den svenska förvaltningens historiska utveckling analyseras av Sune Sunesson i uppsatssamling *Byråkrati och historia*. I uppsatsen "Statsapparaten och klasserna under feodalismens nedgångstid" utgår Sunesson ifrån övergångstiden mellan feodalism och kapitalism och ämbetsmännens förhållande till den härskande klassen.⁹ Utifrån Webers idealtyp för byråkrati betecknar Sunesson den absoluta statens förvaltning som förbyråkratisk. Han menar att det saknas möjligheter att utveckla byråkrati i en feodal miljö. Orsaken står att finna på tre områden. För det första krävs en kommersialisering av jordbruket. Detta är en förutsättning för penningekonomin utveckling och skiljande av ämbetsmännen från jordrätten. För det andra måste de kapitalistiska produktionsförhållandena bryta upp privilegiesystemen för att skilja ämbetsutövningen från de privilegierade grupperna. För det tredje

---

⁵ Tilly (1997), s. 54.

⁶ Ibid., s. 75ff.

⁷ Ibid., s. 29, 184ff.

⁸ Ibid., s. 103-107.

⁹ Sunesson (1981), s. 59.

krävs, enligt Sunesson, uppkomsten av en ”allmänhet” som ger förutsättningen för uppkomst av en rationell och generell legitimering av statsapparaten.¹⁰

Ovan nämnda diskussion tas även upp av Göran Therborn i boken *Borgarklass och byråkrati i Sverige. Anteckningar om en solskenshistoria*. Therborn utgår ifrån tre olika aspekter vid utvecklingen mot en modern borgerlig stat. Förutom ett juridiskt och administrativt enande samt någon form av folklig parlamentarism framhåller han uppkomsten av en ”*opersonlig offentlig förvaltning och krigsmakt* som styr över och *bärs upp av juridiskt jämlika medborgare*”.¹¹ Mot bakgrund av detta daterar Therborn den svenska byråkratins egentlig genombrott till 1870-talet, d.v.s. 250 år efter Axel Oxenstiernas reformer, som författaren nämner som ett viktigt steg mot byråkratisering. Skälet till den långa byråkratiseringsprocessen finner Therborn i den aktuella statsapparats starka band till de feodala produktionsförhållandena. Detta band bestod främst av formen på statsinkomsterna, där reguljära löner inte kunde betalas ut, vilket i sin tur förhindrade utvecklingen av ett byråkratiskt lönesystem.¹²

Både Sunessons och Therborns syn på förvaltningens utveckling bygger på Perry Andersons definition av den absoluta staten som *senfeodal*. Som bekant menar Anderson att den absoluta monarkins uppkomst inte är att se som någon brytpunkt mellan feodalism och kapitalism, även om de aktuella monarkierna uppvisade en rad drag som kan tolkas som kapitalistiska (stående armé, permanent förvaltning, nationell beskattning, kodifierad lag samt embryot till en enhetlig marknad). Detta antagande har sin grund i tanken att feodalismens väsen ligger i frånvaron av en fri marknad för jord och agrar arbetskraft.¹³ Mot bakgrund av detta framstår absolutismen som ”*en omorganiserad och vitaliserad mekanism för feodalt herravälde*”,¹⁴ eller som Anderson också uttrycker det ”en hotad adelsklass’ nya politiska rustning.”¹⁵

En annan syn på statens och förvaltningens utveckling presenteras av Nils Runeby i hans uppsats ”Mandarinernas uppkomst. Framväxten av ett kompetensbestämt ämbetsmannastånd: en exempelsamling” som ingår i samlingsverket *Bördor, bönder, börd i 1600-talets Sverige*. Här gör Runeby en klar koppling mellan uppkomsten av en modern statsförvaltning och absolutismens framväxt mot bakgrund av förekomsten av en differentierad central förvaltning inom den aktuella statsformen. I detta sammanhang framhålls den påtagliga moderniseringen under 1600-talet som ett avgörande moment i ”omvandlingen av den medeltida staten till en nationalstat.”¹⁶ I denna utveckling framstår absolutismen enligt Runeby som ett mellanled i utvecklingen mot den moderna staten. Därvid menar han att denna period bör betecknas som *tidigmodern*.¹⁷

---

¹⁰ Sunesson (1981), s. 69f.

¹¹ Therborn (1989), s. 12.

¹² *Ibid.*, s. 37f.

¹³ Anderson (1994), s. 17-21.

¹⁴ *Ibid.*, s. 18.

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ Runeby (1979), s. 290.

¹⁷ *Ibid.*, s. 288ff., 295f., 310.

1600-talets svenska förvaltning har även i andra sammanhang framställts som rationell. Däribland kan nämnas Lars Magnussons syn på nämnda förvaltning som väl motsvarande Webers beskrivning av den moderna byråkratin genom dess regelstyrning och relativt objektiva ställning.¹⁸ Ett annat exempel är Ulf Bergman som med stöd av Jan Glete menar att perioden mellan slutet av 1500-talet och slutet av 1600-talet utmärktes av en byråkratisk revolution där de militära och civila eliterna gradvis kom att ta formen av Webers idealtypiska bild av den moderna byråkratin.¹⁹

1.3 Avgränsning och frågeställning

Som ovan gjorda framställning visar är krigsmakten ett viktigt studieobjekt för att nå ökad kunskap kring framförallt det förindustriella samhällets utveckling. Intressant för denna uppsats är främst hur staten under 1700-talet på ett helt annat sätt kom att administrera krigsmaktens hela verksamhet. Vad gäller Sverige hade statens ansvar för krigsmakten fördjupats redan under 1600-talet och 1700-talet kom att präglas av försöket att administrera denna apparat i fredstid. En svår uppgift som kraftigt begränsade statens finansiella handlingsfrihet.²⁰

Denna uppsats avgränsas som ovan nämnts till den frihetstida och gustavianska krigsmakten. År 1809 som borte gräns bygger delvis på Artéus bild av krigsmakten fram till Sveriges förlust av den finska rikshalvan såsom en "stat i staten". Detta förhållande utmärktes av att den militära korporationen, genom faktiskt monopol på det organiserade fysiska våldet, innehade en särställning i samhället.²¹ En annan viktig orsak till den aktuella avgränsningen är synen på perioden 1730-1810 som indelningsverkets klassiska period mot bakgrund av systemets skatteekonomiska struktur.²²

Huvudfrågeställningen i denna studie utgår närmast från den något tvetydiga bilden av förvaltningens utveckling under perioden. Mot bakgrund av Sunessons och Therborns framställning av den byråkratiska förvaltningens långsamma framväxt och 1700-talets förvaltning som förbyråkratisk, framstår uppgifterna om den byråkratiska utvecklingen under 1600-talet som direkt motsägande. Därvid kan man fråga sig huruvida Sunessons och Therborns antagande håller i en granskning av den gustavianska och frihetstida krigsmaktens organisation. För att närma sig detta problem kommer denna förundersökning att utgå från följande frågeställning:

- Hur var 1700-talets krigsmakt organiserad och hur var officerarnas förhållande till denna organisation?

---

¹⁸ Magnusson (1996), s. 170.

¹⁹ Bergman (1995), s. 29f.

²⁰ Artéus (1982), s. 162f. För vidare diskussion se även Artéus (1989), s. 7-14.

²¹ Artéus (1982), s. 375.

²² För vidare diskussion kring denna periodisering se Fredriksson (1989), s. 16-26.

2 Teori

För att i en vidare undersökning kunna koppla officerarnas tjänsteförhållande till samhällsstrukturen måste dessa sättas in i ett större sammanhang. Därför skall här Webers tankar kring den västerländska statens utveckling mot ökad rationalitet presenteras. Denna framställning utgår först ifrån Webers syn på administrationens olika former, följt av synen på administrationens utveckling samt en presentation av Webers idealtyp för den rationella förvaltningen.

2.1 *Legitimitet och herraväldets sociologi*

I sin definition av staten utgår Weber från begreppet ”politisk organisation” som en auktoritetsorganisation med kontinuerlig ordning som ”garanteras inom ett givet geografiskt område genom användning av och hot om fysiskt tvång från den administrativa stabens sida.”²³ Mot bakgrund av detta är staten att se som en politisk organisation vilken ”framgångsrikt hävdar rätten till monopol på det legitima fysiska tvånget för genomförandet av sin ordning.”²⁴ Avgörande för dessa definitioner är närvaron av en administrativ stab. Det som är intressant för denna uppsats är vad kontinuiteten i den legitima staben bygger på. För att utveckla detta måste även begreppet auktoritet förklaras.²⁵ *Auktoritet* (Herrschaft) definieras av Weber som ”sannolikheten för att en order med bestämt innehåll åtlids av bestämda personer [!sic].”²⁶ Mot bakgrund av denna definition presenterar Weber sedan tre olika former av *auktoritet*.

Den traditionella auktoriteten bygger på okränkbara maktförhållanden och normer som grundar sig på tradition och därigenom anses heliga. I sin enklaste form utgörs denna auktoritet av den personliga lojalitet som en tjänares förhållande till sin husbonde representerar. Lydnaden är därmed knutet till person inom ramen för vad traditionen anger.²⁷

Den legala auktoriteten legitimeras genom regler, vilka kan vara målrationella eller värderationella, och som efterlevs inom en organisation (eller ett geografiskt område). Reglerna skall i sin tur vara ordnade i ett sammanhängande generellt system och möjliga att pröva i enskilda fall. Alla beslut som fattas inom organisationen utgår från den operativa ordningen. På samma sätt bygger lydnad på denna ordning. Den som omfattas av reglerna gör det i egenskap av medlem i organisationen (eller som medborgare).²⁸

---

²³ Weber (1983 I), s. 38.

²⁴ Ibid.

²⁵ I originaltexten använder Weber uttrycket *Herrschaft*. Översättningen av detta begrepp, i den svenska upplaga som använts för denna uppsats, är auktoritet. Denna översättning kan ifrågasättas och ett bättre alternativ skulle kunna vara herravälde. Broady (1998), 56f. Anledningen till att den förstnämnda översättningen trots detta används här är att den aktuella upplagan även ligger till grund för resten av presentationen av Webers tankemodell. Den som så önskar kan dock läsa texten med den alternativa översättningen i minnet.

²⁶ Weber (1983 I), s. 37.

²⁷ Ibid., s. 154.

²⁸ Ibid., s. 147f.

Den karismatiska auktoriteten bygger på ledarens exceptionella förmågor, vilka blir grunden för lydnad. Dessa kan i vissa fall uppfattas som övernaturliga eller magiska av ledarens "anhängare". Därmed utgör dessa anhängares definition grunden för den karismatiska ledarens legitimitet. Denna auktoritetsform är i sitt väsen främmande för rutinisering och därför kommer varje form av konsolidering av karismatisk auktoritet att få inslag av traditionell och/eller legal auktoritet.²⁹

Vad gäller den historiska verkligheten framhåller Weber att de olika auktoritetsformernas sällan uppträder i sin "rena" *idealtypiska* form.³⁰ Exempelvis är en legal auktoritet i sig aldrig helt legal utan med tiden övergår tron på dess legalitet i vana och blir därmed i sin natur mer traditionell. Vidare saknar inte system byggda på traditionell eller legal auktoritet inslag av exempelvis karismatiskt ledarskap.

Gemensamt för all auktoritet är, som ovan nämnts, närvaron av någon form av administrativ stab som garanterar auktoritetens kontinuitet. För att detta förhållande skall fungera måste vidare ledaren och administration dela intressegemenskap ur ideellt och materiellt perspektiv. Enligt Weber är denna gemenskap som stabilast när administrationens ställning och ekonomi är beroende av ledarens ställning. Mot bakgrund av detta är auktoriteten som starkast i rent traditionella eller legala auktoritetsstrukturer och som svagast när den bygger på socialt privilegierade grupper genom förläningar och *prebenden*.³¹ Enligt Weber har historien präglats av denna kamp mellan administration och ledare i fråga om appropriation och expropriation av administrationens medel. Dess utgång har sedan satt sin prägel på den kulturella utvecklingen.³² Krigsmaktens och administrationens decentralisering är vidare ett av huvudkriterierna i Webers definition av feodalism. Enligt Weber karaktäriseras feodalism bl.a. av privat ägande av medlen för militärt våld och administration. Med andra ord saknar den regerande fullständig makt över krigsmakt och förvaltning genom att ansvaret för dessa institutioner delegerats till privilegierade grupper.³³ Weber skiljer på s k prebendefeodalism och länsfeodalism. Medan den sistnämnda bygger på personliga lojalitetsförhållanden är den senare främst fiskalt och opersonligt betingad. Uppkomsten av prebendefeodalism kan enligt Weber ha sin orsak i oförmåga att underhålla den statliga organisationen.³⁴

---

²⁹ Weber (1983 I), 166, 169.

³⁰ Idealtypen är att se som ett redskap för att åskådliggöra relationer och händelser inom ramen för en teoretisk konstruktion. Idealtypen blir därmed närmast en utopi, vilken utgör en slags grov karikatyr av den verklighet den är ämnad att förklara. Viktigt att betona är idealtypens syfte att förklara och inte främst beskriva verkligheten. För vidare förklaring se Weber (1977), s. 110.

³¹ Med *prebenden* menas försörjningsformer som bygger på bidrag i natura, tjänsteboställe, eller inkomster av räntor, avgifter och skatter från ett bestämt område. Dessa är inte ärftliga utan tilldelas nya individer. Weber (1983 I), s. 160f.

³² Weber (1983 I), 182f.

³³ Gerth – Mills (1970), s. 47. Viktigt att poängtera är att detta bara är en del av Webers definition av feodalism. För en mer uttömmande definition se Weber (1983 I), s. 176-79.

³⁴ Weber (1983 I), 179f.

2.2 *Förvaltningens olika stadier*

I den historiska utveckling mot det moderna staten visar Weber på två övergripande system, *patrimonialstaten* och *ständerstaten*. Om vi börjar med *patrimonialstaten* är den utformad efter härskarens egna behov och kan enligt Weber liknas vid ett hushåll. Detta gör att dess förvaltning inte styrs av regler utan av härskarens direktiv. Vidare är förhållandet mellan dess funktionärer och härskaren av personlig karaktär. *Ständerstaten* å andra sidan innebär att relationen mellan härskare och funktionärer övergått till ett kontraktliknande förhållande. Detta har givit upphov till en mer beständig form som Weber klassificerar som en organisation. Denna får sitt uttryck i den fasta politiska strukturen som ständer utgör. Enligt Weber skiljer sig dessa från den moderna staten med sin byråkratiska förvaltning. I och för sig kan de förstnämnda statsformernas förvaltning utveckla byråkratiska drag i och med att administrationen växer, men enligt Weber finns det en rad viktiga skillnader mellan den byråkratiska förvaltningen och dess föregångare. Den främsta skillnaden är att den sistnämnda gör en klar skillnad mellan "privat" och "offentlig" sfär.³⁵ Intressant i detta sammanhang är bl.a. Webers tal om de sociala och ekonomiska förutsättningarna för en modern förvaltning. Enligt Weber är en utveckling av penningekonomin en förutsättning för en byråkratisk förvaltning. Utan en sådan riskerar förvaltningen att förändras genom att en avlöning av ämbetsmännen *in natura* enligt Weber är första steget mot dessa appropriation av skatteköllorna. En utveckling som leder till att härskaren förlorar möjligheten att effektivt använda skatteinkomsterna. En sådan ekonomisk uppfattning av ämbetet som en privat vinstkälla kan därmed ge upphov till direkta försäljningar av ämbeten. Varje sådan överlåtelse rätt av skatter och tjänster för ämbetsmännens egen exploatering innebär enligt Weber ett brott mot den rena formen av byråkrati. Vidare kan dessa brott även försvaga den hierarkiska subordinationen som når sin striktaste representation i den byråkratiska organisationen.³⁶

---

³⁵ Weber (1987 III), s. 102, 117, 170ff.

³⁶ *Ibid.*, s. 65-68.

2.3 Tjänstemännens ställning

Intressant för denna uppsats är Webers idealtypiska beskrivning av den rationella förvaltningens tjänstemän. Denna beskrivning innehåller en rad kriterier som var för sig inte är avgörande för hur en organisation skall definieras, men som sammantaget ger en bild av hur den står i förhållande till ett modernt rationellt förhållningssätt. Tanken är att denna idealtyp skall fungera som mall för den aktuella undersökningen av 1700-talets svenska krigsmakt. Hur detta görs rent praktiskt framgår av problematiseringen i första delen av uppsatsens fjärde kapitel. För detta ändamål presenteras här Webers idealtypiska bild av den rationella förvaltningens tjänstemän:

Tab. 1 Webers idealtyp för byråkratins tjänstemän.

---

1. De [tjänstemännen] är personligen fria och endast underkastade lydnad i fråga om opersonliga plikter i tjänsten.
2. De är organiserade i en fast hierarki av tjänstepositioner.
3. Varje position har ett klart definierat kompetensområde.
4. Innehavaren av positionen har den i kraft av ett kontrakt, alltså i princip efter fritt urval på grund av
5. Yrkeskvalifikationer, vilka i det rationella fallet konstaterats genom prov eller bestyrks genom diplom. Han anställs (väljs inte) för sin position.
6. Innehavaren av tjänsten ersätts med fast lön i pengar, för det mesta med rätt till pension. I vissa fall kan visserligen anställningen sägas upp även av arbetsgivaren (framförallt i privata företag), men den kan alltid sägas upp av tjänstemannen. Lönen är graderad i första hand efter rangen i hierarkin, därefter efter ansvar som följer med positionen och i övrigt efter det sociala anseende som följer med positionen.
7. Tjänsten betraktas av innehavaren som enda eller huvudsakliga yrket.
8. Innehavaren ser fram emot en karriär. Det finns ett system för "befordran" på grund av tjänstetid eller prestationer eller bådadera. Befordran är beroende av den överordnades omdöme.
9. Tjänstemannen arbetar helt skilt från ägandet av medlen för administration och utan appropriation av sin tjänsteposition.
10. Tjänstemannen är underkastad en strikt och systematisk disciplin och kontroll vid utövandet av sin tjänst.

Källa: Weber (1983 I), s. 149f.

---

3 Forskningsläge

Med utgångspunkt från ovan gjorda frågeställning och teoretiska ansats följer här en bild av forskningsläget kring problemområdena förvaltning och krigsmakt.

3.1 Förvaltningen

Vad gäller byråkratisering och utvecklingen mot en rationell förvaltning i allmänhet finns det mycket litteratur. Begränsar man sig däremot till dess historiska utveckling i Sverige under den aktuella perioden framstår beståndet som betydligt magrare. Här följer några av de få verk som tar upp den aktuella perioden sett mot bakgrund av utvecklingen mot en rationell förvaltning.

Inom ramen för pilotprojektet ” Avfeodaliseringen av staten. Lojalitetsförhållanden, disciplin och jordränta under stormaktstid och frihetstid”, vilket presenteras i en HSFR-rapport med samma namn, har Sune Sunesson och Kjell Nilsson tagit upp frågan om ämbetsmännens och officerarnas lojalitet under 1700-talet, mot bakgrund av bl.a. Webers idealtyp för den moderna förvaltningen. Författarna utgår här även från Foucaults syn på institutionella förändringar under 1600- och 1700-talet, vilka syftade till att disciplinera människor och då exempelvis soldater. Denna utveckling skall vidare även ha fått normativ genomslagskraft genom formaliseringen av de statliga befordringssystemen. Trots detta hävdar Sunesson och Nilsson att denna disciplinära utveckling inte kom att omfatta förhållandet mellan officerare och krigsmaktens ledning eller ledningen inom den civila förvaltningen. Som exempel framhåller författarna officerarnas bristande disciplin under 1741-42 och 1757-1762 års krig samt oordningen inom kammar- och kanslikollegiet. Orsaken till detta finner Sunesson och Nilsson i frånvaron av kontrollmedel i organisationernas topp. Den traditionella auktoriteten med belönings- och reciprocitetsstrukturer, vilka fortfarande var intakta under stormaktstidens slut, fungerade inte längre under frihetstiden. I sammanhanget hävdar författarna att statens jordägarnas, ämbetsmännens intressen i allt mindre grad överensstämde med varandra.³⁷ Mot bakgrund av detta presenteras en undersökning av ämbetsmannakårens minskade jordinnehav och löneförhållanden. Denna undersökning visar att andelen oavlönade tjänstemän inom kanslikollegiet ökade kraftigt från år 1681 till år 1790. Under samma tid ökade även antalet tjänstemän som uppbar för låg lön. Detta kan sedan i sin tur ses mot bakgrund av reallönesänkningar och en minskad besuttenhetsgrad (speciellt från 1750-talet och framåt). Enligt författarna framstår därvid den aktuella förvaltningens anställda som ”ett egendomslost tjänstemannaskikt beroende av löneinkomster för sin försörjning”³⁸ samtidigt som staten i allt mindre utsträckning förmår avlöna dem.³⁹

Tjänstemännen som grupp har även tagits upp av Kaarlo Wirilander i verket *Herrskapsfolk. Ståndspersoner i Finland 1721-1870*. Wirilander beskriver här den växande militära och civila

---

³⁷ Sunesson – Nilsson (1990), s. 12-16.

³⁸ Ibid., s. 64.

³⁹ Ibid., s. 63ff.

förvaltningen under slutet av 1600-talet och 1700-talet som gav upphov till en stark tjänstemannakår. Detta ökade behov av tjänstemän, i kombination med tjänstens livstidskaraktär, den under andra hälften av 1700-talet nästan mekaniska befordringsprincipen, och den sociala rangställning som tjänsten gav, påverkade enligt Wirilander tjänsteinnehavarens syn på sig själva. Enligt författaren fanns det två skilda uppfattningar kring de aktuella tjänsternas natur. Den första av dessa var uppfattningen av tjänsten som privat egendom. Detta, som Wirilander kallar för ett feodalt arv, hade sin grund i det vid utbredda ackords- och tjänsteköpssystemet. Som kontrast till denna uppfattning fanns även de tjänstemän som uppfattade sin tjänst som kronans egendom och såg sin ställning som fri. Enligt Wirilander hade dessa tankar sin grund i naturrättsliga teorier. Med tiden kom de sistnämnda idéerna att ta överhanden och tjänsterna kom att uppfattas som offentligt delegerad makt. Vidare menar författaren att dessa skilda sätt att se på tjänsterna även speglades av tidens språkbruk. Under den aktuella perioden fanns en uppdelning mellan ämbetsmän och tjänstemän där den förstnämnda utnämndes av Kungl. Maj:t och gavs fullmakt medan den senare tillsattes av myndighet med förordnande. Detta förhållande kom dock med tiden att förändras genom att alla utövare benämndes tjänstemän.⁴⁰ Vad gäller själva byråkratin ärvde 1700-talets samhälle, enligt Wirilander, en strikt hierarkiskt uppbyggd förvaltning med en klar arbetsdelning. En av anledningarna till denna starka reglering var kravet på att hålla förvaltningens ekonomi inom de ramar som indelningsverket utgjorde. Därmed kunde förvaltningen inte tillåtas växa. Detta kom givetvis att utgöra ett allvarigare problem i och med att samhället växte och utvecklades.⁴¹

En mer aktuell undersökning är Per Frohnerts avhandling *Kronans skatter och bondens bröd. Den lokala förvaltningen och bönderna i Sverige 1719-1775*. Författaren ger här en bild av hur den lokala förvaltningen och uppbörden fungerade i 1700-talets Sverige. De främsta verktygen i Frohnerts arbete är Webers idealtyper för rationell byråkrati och ståndspräglad förvaltning, mot vilka han sedan jämför den svenska lokalförvaltningen.⁴² I ett större perspektiv relateras undersökningens resultatet mot en definition av den aktuella perioden som senfeodal ur ett marxistiskt perspektiv.⁴³ I sin undersökning tar Frohnert upp ämbetsmännens sociala bakgrund, utbildning, och tjänstevillkor, men även förvaltningens regler, hur dessa förändrades samt de aktuella reglernas implementering.⁴⁴ Mot bakgrund av dessa variabler finner Frohnert att den svenska förvaltningen under frihetstiden placerar sig någonstans mitt emellan de två aktuella idealtyperna.⁴⁵

---

⁴⁰ Wirilander (1982), s. 97f.

⁴¹ Ibid., s. 99ff.

⁴² Frohnert (1993), s. 6ff.

⁴³ Ibid., s. 1-5, 7.

⁴⁴ Ibid., s. 25.

⁴⁵ Frohnert (1993), s. 292.

3.2 *Krigsmakten*

I omfång är den militärhistoriska litteraturen omfattande. Denna bild grumlas dock av att beståndet i dag måste ses som tämligen ålderstiget. Mycket av det som skrivits är regementshistoriska verk som, även de är omfattande i sin beskrivning av krigsmakten, ofta saknar en problematisering av sina resultat. Här kommer därför främst senare verk som angränsar till denna uppsats att tas upp, dels för att den aktuella undersökningen skall kunna söka stöd i tidigare forskning, men även för att visa på behovet av fortsatt forskning kring främst den gustavianska krigsmakten.

Ett av de viktigaste verken vid studiet av 1700-talets krigsmakt är Gunnar Artéus *Krigsmakt och samhälle i frihetstidens Sverige*. Den övergripande frågan i detta verk är huru vida frihetstidens Sverige var att se som ett militariserat samhälle. I sin analys av krigsmaktens roll tar Artéus upp såväl militärens relation till den ekonomiska strukturen som krigsmaktens roll i densamma. Krigsmakten framstår här bl.a. som den främsta arbetsmarknaden för samhällets övre skikt. Mät i del av statens verksamhet gjorde krigsmakten vidare anspråk på den största delen av statens fasta inkomster. När det gäller den sociala strukturen vill Artéus klassificera denna som militariserad. Anledningen till detta är främst att en övervägande majoritet av den manliga överklassen utgjordes av officerare eller före detta officerare samtidigt som den gällande rangordningen helt dominerades av hänsyn till militära intressen och ideal. Vad gäller den politiska strukturen framhåller Artéus att militären aldrig som korporation hade aspirationer på den direkta makten, trots att dess individer var väl representerade i samhällets högre organ. Mot bakgrund av denna genomgång väljer Artéus trots allt att inte karaktärisera frihetstidens samhälle som militariserat. Även om samhällets övre skikt var att se som militariserat fanns det i skrivande stund inga bevis för att detta skulle gälla även samhällets bredare lager. Därvid vill Artéus istället se 1700-talets samhälle som militaristiskt genom att officerskåren åtnjöt en favoriserad ställning som inte motsvarade dess faktiska insatser under perioden.⁴⁶

Vad gäller den gustavianska erans första tid (fram t.o.m. 1788-90 års krig) har den behandlats i samlingsverket *Gustav III:s ryska krig*. Förutom de avsnitt av Göran Rystad, Lars Ericson, Jan Glete och Gunnar Artéus, vilka behandlar krigsorsakerna, arméns och flottans insatser under kriget samt Gustav III:s militära ledarskap, behandlar Nils-Göran Nilsson även arméns organisation och rustning. Nilsson ger i denna uppsats en reviderad bild av den gustavianska arméns upprustning under perioden. Till skillnad från tidigare forskning visar författaren att Gustav III inte nämnvärt lyckades förändra förhållandena inom armén. Orsaken till detta finner författaren i bondeståndets motstånd, de resurskrävande fästningsbyggnationerna samt avsaknandet av ett fungerande krigskollegium.⁴⁷ Nilsson har även behandlat officerskåren mer specifikt i frågor om grad, tjänst och lön i sin uppsats ”Rank and

---

⁴⁶ Artéus (1982), s. 379-382, 385-388.

⁴⁷ Nilsson (1992), s. 23-27, 59f.

Command? The Use of Brevet Rank in the 18th Century Swedish Army and its Consequences for the Modern Historian” i *Classes, Strata and Elites. Essays on Social Stratification in History*.⁴⁸

När vi kommer till tiden efter Gustav III:s ryska krig finns det tämligen lite skrivet under senare år. Ett av standardverken på området är fortfarande generalstabens *Sveriges krig åren 1808 och 1809* som påbörjades under slutet av 1800-talet. I dess första band tas krigsmaktens organisation upp, om än på ett föga problematiserande sätt.⁴⁹ Mer stridslysten är dock Otto Nordensvan i sin skrift *1808 Synpunkter och betraktelser* där författaren hundra år senare går till hårt angrepp mot förhållandena inom den svenska krigsmakten. Nordensvan menar att en ”väsentligt bidragande orsak till svenska härens efterblifna tillstånd kan sökas i de brister, som vidlådde officerskåren.”⁵⁰ Enligt Nordensvan står orsaken till detta att finna i det faktum att officerskåren 1808 var relativt ung, vilket resulterade i dåligt övade officerare med bristande kunskaper och krigserfarenhet.⁵¹

Ett annat verk från början av förra seklet är Gunnar Bohlins avhandling *Militär statsmakt och individ. Särskildt i Sverige under Gustaf III:s tid. Militär rekrytering, straffrätt och disciplin* i vilket författaren tar sig an ämnet ur ett rättshistoriskt perspektiv. En för denna uppsats intressant diskussion är Bohlins analys av krigsmaktens utveckling under 1700-talet. Enligt Bohlin var den gustavianska militära förvaltningen anfrätt av en cancer som den ådragit sig under frihetstiden. I detta sammanhang nämner Bohlin krigsmaktens omdaning efter 1718, vilken enligt författaren styrdes av främst ekonomiska intressen och saknade försvarspolitisk underbyggnad. Som ett symptom av denna förändring ser Bohlin beföringssystemets förändring genom anciennitets- och ackordssystem, men även en upplösning av den militära andan, vilken resulterade i ”det ostävjade självsvåldets anda.”⁵² Under Gustav III:s tid gjordes en rad försök att komma till rätta med problemet, men det saknades enligt författaren både vilja och styrka att verkligen göra något åt saken. I sammanhanget framhåller Bohlin främst oförmågan att kontrollera, särskilt de yngre adliga, officerarna, vilkas uppträdande präglades av ”lätsinnighet och självsvåld.”⁵³ Vidare vill Bohlin mot bakgrund av periodens inrikespolitiska oroligheter och officerarnas uppträdande,⁵⁴ ställa officerarnas sätt att se på och utöva sin befattning. Här framhåller Bohlin förhållandet till underordnade, officerarnas inställning till sitt eget underordnande. Förklaringen till officerarens inställning i ovan finner man enligt Bohlin i officerens uppfostran och utbildning, sociala och ekonomiska ställning samt den miljö som omgav honom.⁵⁵

---

⁴⁸ Nilsson (1988), s. 99-148.

⁴⁹ *Sveriges krig åren 1808 och 1809* (1890 I), passim.

⁵⁰ Nordensvan (1908), s. 32

⁵¹ *Ibid.*, s. 32, 35.

⁵² Bohlin (1917), s. 506.

⁵³ *Ibid.*, s. 507.

⁵⁴ Här menas främst händelserna vid Anjala år 1788. För vidare diskussion kring dessa och andra inrikespolitiska händelser se Artéus (1982), s. 335-376.

⁵⁵ Bohlin (1917), s. 507f.

Under de senaste åren har den gustavianska krigsmaktens senare del uppmärksamats av Hans Norman i uppsatsen "Officerarna vid Närke-Värmlands regemente och Livregementets husarkår 1808. Social bakgrund, utbildning, karriärvägar och övningsmöjligheter" i *Krigsmakt och bygd. Soldater, ryttare och befäl i Örebro län under indelningsverkets tid*. Norman tar här upp frågor kring officerarnas professionalism och ger med hjälp av exempel från de aktuella förbanden en bild av förhållandena inom den gustavianska krigsmakten vid ingången till 1808-09 års krig. Bl.a. visas på klara skillnader mellan officerare inom kavalleri respektive infanteri. Bland de förstnämnda (husarregementet) var omsättningen stor och samtliga officerare var av adlig börd. En vanlig familjetradition synes ha varit att ta tjänst som kavalleriofficer för att efter en kortare tid ta avsked för att ägna sig åt godsskötsel eller attraktiva tjänster inom den högre förvaltningen. Officerare vid infanteriregementet kom från ett bredare samhällsskikt och tjänstgjorde längre. Officersbefattningarna och bostället synes för dem och deras familjer ha varit viktiga under en längre yrkesverksam tid.⁵⁶ Norman har även tagit upp krigsmakten under andra hälften av 1700-talet fram t.o.m. år 1809 i uppsatsen "Arméns flotta i det svenska samhället. Frågeställningar omkring ett forskningsprojekt" i samlingen *Historiska etyder. En vänbok till Stellan Dahlgren*. Norman presenterar och problematiserar här en rad frågor kring bl.a. arméns flottas organisation.⁵⁷

När det gäller utvecklingen inom krigsmakten i rikets finska del har den undersökts av Kaarlo Wirilander i *Officerskåren i Finland under 1700-talet*. Som framgår av denna framställningsprovundersökning har Wirilander i sitt verk bidragit till mycket av den samlade kunskapen kring 1700-talets krigsmakt. Detta blir speciellt tydligt i frågor tjänstestrukturen och den militära karriären.⁵⁸

---

⁵⁶ Norman (1997b), passim.

⁵⁷ Norman (1997a), passim.

⁵⁸ Wirilander (1964), passim.

4 Operationalisering

4.1 *Problematisering*

Mot bakgrund av vad som tidigare behandlats kan nu uppsatsens huvudfrågeställning utvecklas. Som ett led i detta skall Webers idealtypiska beskrivning av den rationella förvaltningen på ett tydligare sätt ställas mot 1700-talets svenska krigsmakt.

För att göra detta möjligt kommer denna undersökning att delas in i tre olika delar. En första som utgår från krigsmaktens organisation och officerarnas tjänsteställning, följt av en undersökning av organisationens finansiering med utgångspunkt från officerarnas utkomst av sin tjänst samt avslutningsvis en granskning av tjänsteköpen inom ramen för det s k ackordssystemet.

Vad gäller officerarnas tjänsteställning kommer denna att ställas mot Webers bild av den rationella organisationen som byggd på en fast hierarki av tjänstepositioner med klart definierade kompetensområden och karriärmöjligheter, där tjänstens innehavaren innehar sin tjänst på grund av yrkeskvalifikationer och har den som sin huvudsakliga sysselsättning.⁵⁹ För att pröva detta kommer tjänstestrukturen och befodringskriterierna såväl som utbildnings- och övningsmöjligheterna att undersökas.

I fråga om officerarnas utkomst av sin tjänst blir det närmast Webers beskrivning av en fast lön i pengar graderad efter rang, ansvar och socialt anseende som är av intresse, men även förekomsten av ett fungerande pensionssystem.⁶⁰ Här blir indelningsverket som finansiellt system intressant, men också arméns pensionskassas verksamhet samt rustningen av den värvade krigsmakten genom det s k passevolanssystemet.⁶¹

Ackordssystemet är i denna uppsats att se som den springande punkten i analysen av 1700-talets krigsmakt. För denna framställning skall detta system ses mot bakgrund av Webers beskrivning av den rationella förvaltningens tjänstemän som skilda från ägandet av medlen för administrationen och sin tjänsteposition.⁶² I fråga om ägandet av medlen för administrationen kommer detta även att kopplas till passevolansen.

Därvid kommer den empiriska provundersökningen att utgå från följande frågeställningar:

- Hur såg officerarnas tjänsteställning ut i 1700-talets svenska krigsmakt?
- Hur avlönade 1700-talets krigsmakt sina officerare?
- Hur fungerade ackordssystemet och var detta system att se som ett uttryck för ägandet av sin tjänst?

---

⁵⁹ Weber (1983 I), s. 149f.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Passevolanssystemet innebar att befälet åtog sig att mot bestämd ersättning rekrytera manskap samt rusta och underhålla persedlar m.m. Bohlin (1917), s. 95f.

⁶² Ibid.

4.2 *Metod & Material*

Med utgångspunkt från problematiseringen följer här en genomgång av det material som ligger till grund för denna undersökning och på vilket sätt detta har behandlats. Med tanke på denna uppsats ambition som förundersökning kommer samtliga frågor inte att utredas lika ingående. Därvid utgår behandlingen av de första två frågorna främst från tidigare forskning medan frågan kring ackordssystemet blir föremål för djupare empiriska studier. Valet att trots allt inkludera de första två frågorna bygger på att de på ett avgörande sätt kompletterar genomgången av ackordssystemet men även på att de är att se som viktiga för att förstå ackordssystemet i ett större sammanhang.

4.2.1 Officerarnas tjänsteställning

För att börja i själva tjänstestrukturen var den under stora delar av 1700-talet tämligen invecklad med tanke på att det i statlig tjänst ofta förekom en diskrepans mellan titel, arbetsuppgifter och lön.⁶³ Detta faktum är så komplicerat att det givit upphov till metodstrid kring hur officerare och ämbetsmän skall definieras.⁶⁴ Därvid kommer denna del av undersökningen främst att försöka reda ut de aktuella förhållandena inom krigsmakten. I detta försök ingår även ett mindre stickprov från Närke-Värmlands regemente.

I fråga om befodringskriterierna och utbildningen är dessa delar på normativ nivå väl dokumenterade i sekundärlitteraturen. Sämre är det dock med dess praktiska tillämpning, vilken i sekundärlitteraturen oftast bygger på fallstudier.⁶⁵ För att få en uppfattning om dessa förhållanden krävs en grundlig genomgång av källmaterialet för att få material för kvantitativa beräkningar. Med tanke på uppsatsens ambition kommer detta endast att ske inom ramen för stickprov. Dessa stickprov hämtas främst från arméns flottas officerskår.

Vad gäller officerarnas huvudsakliga sysselsättning kommer denna del av undersökningen att bygga på Nils-Göran Nilssons genomgång av övningsfrekvensen inom 1700-talets krigsmakt inför

---

⁶³ Nilsson (1988), s. 109-114, Odén (1963), s. 411f, 420, Wirilander (1964), s. 185.

⁶⁴ Som ett exempel från forskningen kring den civila förvaltningen kan nämnas att Ingvar Elmroth menar att skillnaderna mellan karaktär och lön under 1700-talet blev så vanlig att ämbetsmännens tjänsteställning i undersökningar måste grundas på deras lön eller indelning, såsom de presenteras i memorialböcker. Detta ställningstagande förs fram som en kritik mot Sten Carlsson som i sina undersökningar använder sig av tjänstetiteln (karaktären) med stöd av kalendrar och biografiska verk. Ett ytterligare inlägg i denna debatt är Birgitta Odéns uppgifter om att statens begränsade resurser ofta gjorde att ämbetsmän kunde ges både högre karaktär och nya arbetsuppgifter utan att lönen förändrades. Mot bakgrund av detta menar Odén att varken Elmroths eller Carlssons tillvägagångssätt är tillförlitligt, utan att man istället måste använda sig av kollegiernas arbetshandlingar kan vi få klarhet i ämbetsmännens tjänsteutövning. Elmroth (1962), s. 23, 37., Carlsson (1973), s. 52., Odén (1963), s. 411f, 420.

Denna diskussion har även tagits upp när det gäller den militära organisationen och i detta sammanhang ställer Nils-Göran Nilsson Sten Carlssons användning av karaktär mot Kaarlo Wirilanders definition av officerarna efter löneställning. Genom olika exempel visar Nilsson på hur Carlssons definition i vissa sammanhang är att se som ett allt för känsligt redskap för att mäta förändringar inom officerskåren medan Wirilanders metod ofta är allt för trubbig. Nilsson (1988), s. 137-148.

⁶⁵ Exempelvis Oscar Nikulas beskrivning av informationen vid skärgårdsflottan, vilken främst bygger på normativa uppgifter. Nikula (1933), s. 229-238.

Gustav III:s ryska krig samt uppgifter kring tjänstledigheter inom arméns flotta.⁶⁶ Denna fråga kompliceras dock av dåtidens syn på officersrollen. Ett faktum som kommer att utvecklas i den empiriska provundersökningen.

4.2.2 Officerarnas utkomst av sin tjänst

I fråga om officerarnas utkomst framstår främst lönen eller indelningen som intressant. Dess normativa reglering är även det en fråga som grundligt har utretts. Mot bakgrund av ovan nämnda skillnader mellan titel, tjänstposition och lön framstår även den faktiska inkomsten som ett viktigt undersökningsområde. I denna framställning kommer detta att ske genom exempel från Upplands regemente och arméns flottas officerskår.

När det gäller pensionen görs främst en genomgång av gällande pensionsbestämmelser, vilka sedan ställs mot förhållandena inom den civila förvaltningen.

Passevolanssystemet medför i detta sammanhang ett problem då det under den aktuella perioden sågs som en löneförmån,⁶⁷ medan det ur ett annat perspektiv, som framgår av min analys av 1700-talets krigsmakt, kan ses som ett uttryck för ett ägande av medlen för administrationen. Med tanke på att passevolansen inte utgör provundersökningens kärnområde har denna företeelse placerats inom ramen för officerarnas utkomst.

4.2.3 Ackordssystemet

Ackordssystemet kan sägas utgöra huvudfrågan i denna framställnings provundersökning och är vidare den av frågorna som följts av en mer noggrann empirisk genomgång. Förutom en granskning av aktuella reglementen och förordningar innefattar denna del även en rad empiriska exempel.

I fråga om källmaterialet på detta område är det, av skäl som framkommer i provundersökningen, i många fall svagt, för att inte säga obefintligt. Ett undantag är dock perioden 1757 fram till 1774, vilken kan följas i de återbetalningar av ackord som gjordes vid systemets avskaffande år 1774. Dessa uppgifter finns bevarade i ackordsförteckningar, vilka bygger på insända krav på ersättning. Tillförlitligheten i dessa krav kan självklart diskuteras. Nämnas bör dock att flertalet krav är kommenterade av handläggaren vid arméns pensionskassa, vilken har avslagit eller tillstyrkt framförda krav.⁶⁸ En vidare diskussion kring detta följer i den empiriska provundersökningen.

---

⁶⁶ Nilsson (1992), s. 49-56.

⁶⁷ Bohlin (1917), s. 99.

⁶⁸ KrA, Arméns pensionskassa 1756-1907, Arméns pensionskassa, E. Inkomna handlingar, VIII Ackordsförteckningar.

5 Empirisk provundersökning

5.1 Officerarnas tjänsteställning

5.1.1 Tjänstehierarkin

För att börja med tjänstehierarkin och positionernas kompetensområde bör man kanske först fråga sig; hur var 1700-talets krigsmakt organiserad? Som ett arv från 1600-talet fanns från början tolv olika befälsgrader inom den indelta krigsmakten, *officersgraderna*; överste, överstelöjtnant, major, kapten eller ryttmästare, regementskvartermästare, löjtnant och fänrik eller kornett samt *underofficersgraderna*; fältväbel, sergeant, förare, furir och rustmästare.⁶⁹ Under 1700-talet kom denna organisation dock att utökas med en rad nya positioner. År 1734 blev adjutant en officiell officersposition. Denna position var en kvarleva från den karolinska krigsorganisationen och hade sedan dess levt kvar i inofficiell form som en underofficerstjänst. I och med 1734 års beslut upphöjdes den till en officerstjänst, men med underofficers lön. Efter krav från officersskåren infördes under åren 1751/52 befattningarna stabskapten, stabslöjtnant och stabsfänrik inom den indelta armén, på samma sätt som i de värvade regementena, för att uppnå samma officerstäthet. Dessa befattningar gavs officers rang, men lägre lön.⁷⁰ År 1756 framkom ännu ett förslag, denna gång från adeln, för att jämställa den indelta krigsmakten med krigsmaktens värvade delar. Enligt förslaget skulle tjänsten 2:e major inrättas, på samma sätt som skett vid den värvade krigsmakten år 1743. Den nya tjänsten gavs majors rang, men avlönades på kaptens stat. I linje med ovan nämnda införande av stabstjänster infördes år 1769 även stabstjänster vid 2:e majorens kompani. Denna utökning av organisationen innebar att officerstjänsterna ökade med 23% under frihetstiden. Detta dock utan att nya resurser i form av exempelvis indelningar tillfördes. Att dessa nyinrättade tjänster inte uppfattades som några andra klassens befattningar framgår, enligt Nilsson, av det faktum att de hade samma rang som övriga tjänster. Detta bekräftas enligt författaren av att de nya tjänster inte finns upptagna i 1774 års rangordning. Rangens sociala betydelse kom därmed att göra även en s k karaktärsbefordran åtråvärd.⁷¹ Ett faktum som utvecklas här nedan.

Förändringarna av tjänstestrukturen utgick, enligt Nilsson, inte av något militärt behov utan måste ses mot bakgrund av adelns ekonomiska situation. Genom minskande jordinnehav blev adeln allt mer beroende av inkomster från statlig tjänst. I kombination med minskade möjligheter att finansiera tjänsteköp kom de nya tjänsterna inte bara att lindra konkurrensen kring officersbefattningar utan även att sänka den finansiella barriär som omgärdade tjänsterna. Detta gjorde att de ekonomiska hindren på vägen mot en prestigefylld officersgrad försvagades. Det faktum att de nya tjänsterna hade en betydligt

---

⁶⁹ Wirilander (1964), s. 22.

⁷⁰ Stabstjänster inrättades vid de kompanier som tillhörde de olika regementsofficerarna. I praktiken innebar det att även om det var överstens kompani var de stabskaptenen som i strid förde kompaniet. Wirilander (1964), s. 22f.

⁷¹ Nilsson (1988), s. 109-114.

sämre indelning (se nedan) utgjorde dock inget större problem då dess inkomster till sin natur var inflationsskyddad.⁷² Mot bakgrund av detta kan man vidare fråga sig; hur såg tjänstehierarkin ut i praktiken?

Intressant för denna undersökning är att en officer inte sällan kunde ha en högre titel än den tjänst han bestred, samtidigt som han hade en lön som var ännu lägre.⁷³ Orsaken till detta låg, förutom i de ovan nämnda nyinrättade tjänsterna, även i tillskottet av officerare som tillkom i krigstider och som inte på ett naturligt sätt kunde infogas i den fredstida organisationen. Denna situation gjorde att många officerare fick nöja sig med en lägre tjänst än vad deras grad angav. Detta fenomen syns kanske mest tydligt efter det stora nordiska kriget då den för krig utökade officerskåren efter freden även tillfördes hemåtvändande krigsfångar. Situationen gav enligt Wirilander "...upphov till en svår trängsel på befälsindelningarna, och från överstar till korpraler hade man fått nöja sig med indelningar som låg ett eller flera steg under den som den militära graden förutsatte."⁷⁴ Vad gäller de från fångenskap återvändande officerarna var bristen på tjänster och indelningar inte den enda orsaken till denna oreda. Här spelade även s k karaktärsbefordringar en viktig roll. Denna typ av befordringar innebar att officeren gavs en högre grad utan att den motsvarades av en ny tjänstposition eller lön. I deras fall var det en belöning för de vedermödor som nämnda officerare genomlidit. Detta var ett billigt sätt att belöna personer i statlig tjänst då det inte kostade något i form av indelning eller lön, vilket gjorde att karaktärsbefordringar även kom att användas i andra sammanhang.⁷⁵ En intressant fråga i detta sammanhang är självklart; hur vanliga var karaktärsbefordringarna?

I ett försök att ge en fingervisning om detta skall här presenteras några uppgifter om förhållandet vid Närke-Värmlands regemente. I en genomgång av 36 officerare som var i tjänst vid detta regemente under våren 1808 visar det sig att hälften av dessa någon gång under sin karriär karaktärsbefordrats. Av dessa var det två kaptener som givits majors avsked medan tio av de aktuella befordringarna skedde i samband med 1808-09 års krig.⁷⁶ Med detta i minnet kan man vidare fråga sig; vilken roll spelade karaktärsbefordringarna?

Trots att en karaktärsbefordran inte åtföljdes av en jämförbart förbättrad indelning, finns det flera orsaker till att den var åtråvärd. En av dessa var att en högre karaktär underlättade för en officer att senare få en tjänst med högre lön eller indelning,⁷⁷ samtidigt som det gav officeren tid att samla de

---

⁷² Nilsson (1988), s. 120f.

⁷³ Ibid., s. 147.

⁷⁴ Wirilander (1964), s. 185.

⁷⁵ Ibid., s. 185ff.

⁷⁶ Nordensvan (1911), passim, Örebro Länsstyrelse: Landskontoret. GI ac 2/N:o 11, GI ac 3/N:o 4. Urvalet av officerare bygger på regementets sammansättning såsom det presenteras i Larsson (1996), s. 6.

⁷⁷ Vid ovan nämnda genomgång av uppgifterna angående Närke-Värmlands regemente framkommer det att karaktärsbefordringen i regel följdes av en befordring till en tjänst med lön. I vissa fall skedde detta bara några månader efter karaktärsbefordringen. Nordensvan (1911), passim, Örebro Länsstyrelse: Landskontoret. GI ac 2/N:o 11, GI ac 3/N:o 4.

tjänsteår som krävdes för vidare befordran.⁷⁸ En annan orsak till att karaktärsbefordringarna var eftertraktade var den s k rangordningen.

Det ur feodala samhället sprungna rangväsendet fick sin för perioden aktuella form i och med Karl XI:s rangförordning 1680 och bibehöll den fram till rangordningens avskaffande år 1909. (Med undantag för tiden 1766-1772, då rangordningen var ur funktion.) Dess funktion var främst att inbördes rangordna rikets ståndspersoner. Denna rangordning kom sedan till användning i såväl ceremoniella som sällskapliga och administrativa sammanhang.⁷⁹ Vid den jämförelse mellan officerare och civila funktionärer som Artéus gör visar det sig att 1735 års rangordning var "... ett system med bl.a. funktionen att samhällshierarkiskt upphöja arméofficerskåren över alla andra större kollektiv (stånd, klass, korporationer etc) i riket."⁸⁰ Vid en genomgång av rangordningen framgår det att det även fanns en tydlig skillnad i rang mellan liknade tjänstetitlar vid olika regementen och vapenslag.⁸¹ Ett intressant faktum att hålla i minnet när man tittar närmare på det s k ackordssystemet.

5.1.2 Befordringskriterierna

Som framgår av denna framställnings problematisering är frågor om tillsättandet av tjänsterna även av intresse. Mot bakgrund av detta måste man fråga sig; hur gick det till när en officersbefattning skulle tillsättas?

Enligt Wirilander hade regementschefen mycket stor makt vid tillsättandet av regementets officerare. Till en överstes privilegier hörde nämligen att han själv hade rätt att utnämna sina underofficerare efter eget gottfinnande. Vidare var det även upp till regementschefen att föreslå underofficerare till lediga fänriks- och kornettstjänster. Det var först från löjtnant och uppåt, som även andra instanser fick del i tillsättningsförfarandet. I dessa fall skulle regementschefen, inom två månader efter att en tjänst blivit vakant, placera de sökande på förslag. I detta förslag skulle översten ordna de sökande efter gällande befordringskriterier. Förslaget skulle sedan, tillsammans med uppgifter kring övriga sökande, skickas till Kungl. Maj:t, som sedan utnämnde den som fanns mest förtjänt. Wirilander menar dock att även om utnämningmakten låg hos Kungl. Maj:t kunde tjänstetillsättningen inte avvika allt för starkt från de fastställda befordringskriterierna.⁸²

Vidare kan man fråga sig; vad var det för krav som skulle uppfyllas, för att en person skulle kunna erhålla en officersfullmakt? För att återvända till Wirilander uppger han att det under 1700-talet inte fanns några egentliga kunskapsprov som måste genomgå för att en person skulle kunna tillträda officersyrket. Denna uppfattning delas även av Nordensvan som menar att "för befordran till officer

---

⁷⁸ Wirilander (1964), s. 186.

⁷⁹ Artéus (1982), s. 119, 126.

⁸⁰ Ibid., s. 134.

⁸¹ Genomgående har ämbetstitlar vid Livgardet, Livregementet till häst och Livdragonerna högre rang än liknande titlar vid artilleriet och fortifikationen, medan ämbetstitlar inom övriga kavalleriet och armén tilldelats än lägre rang. Från och med kaptens grad och nedåt var det till och med så att en kapten eller ryttmästare inom den övriga armén eller det övriga kavalleriet hade samma rangnummer (nr 39) som löjtnanter vid Livgardet, Livregementet till häst och Livdragonerna, osv. Artéus (1982), s. 135-138.

fannos inga stadgade fordringar.⁸³ Istället gjordes s k gradpassering, en slags läroperiod inom de olika underofficersgraderna. Enligt uppgifter i *Sveriges krig åren 1808 och 1809* måste man för att bli officer göra tre månaders soldat, korpral och underofficerstjänst vid ett värvat regemente och undergå »nogaste examen af tjenstgörande majoren i de ämnen, som rörde dess exercice och dess tjenstgöring, och af honom godkännas at äga fullkomliga insikter».⁸⁴ Därefter måste man tjänstgöra som officer vid ett värvat regemente i två månader. Var det långt till närmaste garnisonsort kunde graderna passeras och examen avläggas vid första regementsmötet. Förhöret var snarast att se en formalitet och resultatet stannade mellan den blivande officeren och regementets majorer. Enligt författarna till *Sveriges krig åren 1808 och 1809* gjorde dessa regler att en personlig relation till regementschefen var tillräcklig för att få en officerstjänst.⁸⁵ Även om ovan var regel inom 1700-talets krigsmakt fanns det undantag. Vid arméns flotta blev det genom 1783 års projektreglemente stadgat att ingen skulle befordras till officer med mindre än att han avlagt sjöofficersexamen. Mot bakgrund av detta upprättades bl.a. ett undervisningsverk vid Stockholms station.⁸⁶ Självklart kan man fråga sig vilken genomslagskraft en bestämmelse av detta slag hade på rekryteringen av nya officerare. Vid en undersökning av de officerare som var i tjänst år 1809 visar det sig att av de 44 officerare som fått sin första officersbeställning under perioden 1783 till 1809 var det tolv som saknade officersexamen. I sammanhanget bör dock nämnas att av dessa var det bara två som befordrats i fredstid.⁸⁷

Utöver utnämningen och kvalifikationerna är även själva karriären intressant mot bakgrund av Webers syn på den rationella förvaltningen. I detta sammanhang bör man fråga sig; hur såg den militära karriären ut och vilka befordringskriterierna gällde under slutet av 1700-talet? Enligt Wirilander började karriären långt innan en yngling nådde sin första officersbeställning. Kampen för att nå en fänriksbefattning var, speciellt i fred, mycket hård, vilket gjorde att ståndspersoner ofta försökte få in sina söner i tjänst redan som barn.⁸⁸ Anledningen till att man på detta sätt försökte smussla in barn i rullorna var främst de gällande befordringskriterierna. Enligt Wirilander, präglades 1700-talet av en kamp mellan tjänsteårens och förtjänstens betydelse vid befordringar. Under de stora nordiska kriget var det stridsdugligheten som var avgörande vid befordringar och enligt Kungl. Maj:t var det »de bästa och dugeligaste officerare»⁸⁹ som skulle befordras. I slutet av kriget förändrades dock situationen och befordran skulle ges »den äldste af Characteren och den närmaste til Successionen.»⁹⁰ Denna ordning varade under 1720- och 1730-talen även om »Skicklighet, erfarenhet och förtjänst»⁹¹ enligt 1720 års regeringsform skulle sättas främst. I och med krigsutbrottet 1741 blev förtjänsten

---

⁸² Wirilander (1964), s. 164ff.

⁸³ Nordensvan, (1908), s. 32.

⁸⁴ Citerat i *Sveriges krig åren 1808 och 1809* (1890 I), s. 245.

⁸⁵ *Sveriges krig åren 1808 och 1809* (1890 I), s. 245.

⁸⁶ Sjöstrand (1941), s. 294, 298, 301-302.

⁸⁷ Larsson (1997), s. 21.

⁸⁸ Wirilander (1964), s. 229f.

⁸⁹ Citerat i Wirilander (1964), s. 167.

⁹⁰ Ibid.

främsta kriterium vid befordringar inom såväl armén som flottan. Denna större frihet vid befordran gjorde att 1746-47 års riksdag överhopades med ärenden angående orättvisa befordringar. Med 1756 års tjänstebetänkande stadfästes åter ancienniteten som gällande kriterium vid befordringar. Ordningen stördes dock av krigsutbrottet 1757, vilket förde med sig krav på förtjänstbefordringar. Denna skillnad mellan bestämmelser och behov gjorde att utnämningsfrågorna blev bland de viktigaste frågorna vid 1760-62 års riksdag. År 1766 ändrades anciennitetsprincipen vid befordringar så att tjänstetid vid befordringar fick räknas först från det att officersfullmakt erhållits. Därutöver skulle även viss vikt läggas vid skicklighet. Detta konfirmerades år 1794 då regementscheferna uppmanades att beakta såväl tjänsteåren som andra meriter när de satte upp befodringsförslag.⁹² För att ta ett konkret exempel på befodringskriteriernas utformning och tillämpning kan nämnas förhållandena inom arméns flotta. Där skulle vid tillsättandet av tjänsterna löjtnant till major den som var äldst i tjänsten föreslås, förutsatt att personen aktivt sökte tjänsten. Om en yngre officer föreslogs före en äldre, skulle speciella skäl för detta alltid anföras. Vidare skulle en person som en gång satts på förslag till en officerstjänst inte utan särskilda skäl kunna uteslutas när nästa lediga tjänst skulle tillsättas. Därigenom var en person som varit på förslag tre gånger självskriven till nästa lediga tjänst.⁹³ Mot bakgrund av dessa bestämmelser blir det intressant att fråga sig; hur påverkade detta karriären hos officerarna vid arméns flotta? En undersökning av officerarna vid arméns flotta år 1809 visar att den aritmetiska medeltjänstgöringstiden i respektive grad var tämligen likvärdig, oberoende av officerarnas bakgrund. Vidare visar en genomgång av de ofrälse inslaget inom den aktuella officerskåren att det synes vara som mest tydligt till och med majors befattning.⁹⁴ Ett faktum som tyder på att bestämmelserna efterlevts.

5.1.3 Officersutbildningen

En viktig fråga vad gäller kvalifikationer är självklart förekomsten av utbildning. Därvid måste man fråga sig; hur var den militära utbildningen beskaffad under 1700-talet? Intressant i detta sammanhang är givetvis att det som ovan nämnts inte fanns några generella krav på utbildning för krigsmaktens samtliga officerare under perioden. Trots detta gjordes det dock en rad försök att skapa en fungerande formell utbildning för officerare. En milstolpe i denna utveckling är förstås bildandet av en krigsakademi vid Karlberg år 1792.⁹⁵ Här kan man givetvis fråga sig; hur kom grundandet av en krigsakademi att påverka utbildningens betydelse vid rekryteringen av officerare? Då bildande av Krigsakademien inte åtföljdes av något krav på examen för att få en officerstjänst, måste dess inflytande på rekryteringen sägas vara begränsad. Trots detta antogs inte mindre än 462 kadetter vid Karlberg under perioden 1792-1809, vilket kan jämföras med krigsmaktens samlade antalet officerare

---

⁹¹ Citerat i Wirilander (1964), s. 167.

⁹² Wirilander (1964), s. 166-173.

⁹³ Gynther (1863 VIII) s. 19, *Sveriges krig åren 1808 och 1809* (1890 I), s. 310.

⁹⁴ Larsson (1997), s.31-35, 39.

som år 1807 uppgick till 2 864 individer.⁹⁶ Vidare kan man fråga sig; vilken roll spelade kadettutbildningen i en aspirants möjlighet att få en tjänst? Lars Ericsson menar här att kadetterna i konkurrens med lokalt befordrade officerskandidater hade den nackdelen att de saknade truppvana samt att förbandschefen ofta kände de lokalt befordrade befäl.⁹⁷ Till fördel för kadettens möjligheter kan dock nämnas, vilket även framkommer av nedan, att en kadett skulle ha rätt till att beträda en stabsbefattning med lön, utan att behöva betala ackord, så fort en sådan var ledig.⁹⁸ Vid en genomgång av Hulthanders biografiska uppgifter kring kadetterna, visar det sig att det stora flertalet redan samma år som de utexaminerades, erhöll en tjänst. Vidare finns det även exempel på kadetter som lämnat Karlberg utan examen och trots detta erhållit en officerstjänst.⁹⁹

Kadettutbildningens utbyggnad aktualiserar även frågan kring utbildningens värde. Vad var det för utbildning kadetterna vid Karlberg fick? Vad gäller utbildningen vid Krigsakademien kan den närmast ses som en ungdomsskolas, då kadetterna antogs vid 11-13 års ålder och undervisningen dominerades av traditionella skolämnen.¹⁰⁰ Till att börja med var utbildningen fem år, följd av ett halvt års "gradpassering" och ett halvt års repetition. År 1797 kortades utbildningen till fyra år genom att femte året och repetitionsterminen avskaffades medan gradpasseringen flyttades till sommaren och gjordes på respektive regemente. I samband med denna förändring höjdes även intagningsåldern till 13 eller 14 år. Ser man till själva undervisningen ägnades lite mer än hälften av utbildningstiden åt traditionella skolämnen medan den övriga tiden utgjordes av militära ämnen och praktiska övningar. Den teoretiska undervisningen var starkt dominerad av språk (franska, tyska och engelska) samt matematik.¹⁰¹

5.1.4 Officerarnas huvudsakliga sysselsättning

Ett annat problem som bör aktualiseras i detta sammanhang är officerarnas huvudsakliga sysselsättning. En avgörande fråga är; hur mycket tjänstgjorde en svensk officer under 1700-talet? Hur denna fråga besvaras är självklart beroende av vilken del av krigsmakten som studeras. Därvid vill jag skilja på indelta förband och värvade förband i garnison, men även ta upp det särskilda förhållande som rådde inom flottorna.

För att börja i den indelta delen av krigsmakten var denna under större delen av året demobiliserad. Nilsson har i sin undersökning av den gustavianska krigsmaktens slagstyrka inför Gustav III:s ryska krig, gjort en noggrann genomgång av övningsmöjligheterna under 1700-talet. Enligt Nilsson innebar frihetstiden att övningsfrekvensen sjönk drastiskt i jämförelse med den karolinska tiden. I början av

---

⁹⁵ Nämnas bör att grundandet av Karlberg föregicks av en rad försök att formalisera officersutbildningen, av vilka kadettskolan i Karlskrona torde ha varit det främsta exemplet. Sjöstrand (1941). Passim.

⁹⁶ Uppgifterna om antalet kadetter är hämtad från Hulthander (1892). Uppgifterna om antalet officerare bygger det faktiska antalet såsom det presenteras i 4:e kvartalets förslag, år 1807. *Sveriges krig åren 1808 och 1809* (1890 I), bil. 9A, 9B, 19.

⁹⁷ Ericson (1992), s. 35.

⁹⁸ *Sveriges krig åren 1808 och 1809* (1890 I) s. 248.

⁹⁹ Hulthander (1892), passim.

¹⁰⁰ För en vidare diskussion kring denna beskrivning av kadettutbildningen under den första tiden vid Karlberg, se Larsson (2000).

det stora nordiska kriget fanns ett välutvecklat övningsprogram som omfattade ett tiotal exercisövningar på roten under överinseende av korpralen, fyra till tolv kompaniövningar om två dagar var, samt en två veckor lång regements- eller bataljonsövning per år. Detta program kom dock att under början av frihetstiden minskas till två kompanimöten per år, samtidigt som regementsmötet kortades till tio dagar. Vidare kom inställda övningar p.g.a. missväxter, farsoter, riksdagar och arbetskommenderingar att göra att det indelta infanteriet under frihetstiden i genomsnitt övade två till tre dagar per år i större formationer än kompani. Under den gustavianska tiden gjordes en rad försök att förlänga övningstiden, bl.a. med hjälp av mötespassevolansen, en företeelse som kommer att förklaras närmare här nedan. Som ett resultat av detta kom regementsmötena under perioden 1777-1787 att beroende på vilka regementen man studerar att variera mellan tio och tjugofyra dagar. Inställda möten fortsatte dock att vara en vanligt förekommande företeelse. Med en genomgång av övningstillfällena inom den indelta infanteriet inför 1788-90 års krig, visar Nilsson att under perioden 1773-1779 ökade övningsfrekvensen och endast undantagsvis inställdes regementsövningarna. Genom missväxterna under 1780-talet återgick man dock i praktiken till att öva vartannat år.¹⁰² Nämnas bör att ovan inte inkluderar regementets kontinuerliga verksamhet.¹⁰³

Situationen inom de värvade förbanden var självklart en annan i.o.m. att dessa var i ständig tjänst i garnison. Nämnas bör dock att stora delar av förbanden kunde vara permitterade under vinterhalvåret och endast under de tre exercismånaderna (maj, juni och juli) var regementena fulltaliga.¹⁰⁴

Ett liknande förhållande gällde även inom en annan del den värvade krigsmakten, arméns flotta. Här gavs ofta tjänstledigheter för att bedriva handelssjöfart. Tjänstledigheter som ibland kunde vara i flera år. Att detta inte var något undantag framgår av det faktum att av de officerare som var i tjänst vid arméns flotta år 1809, hade inte mindre än fyra av tio någon gång beviljats permission för civil sjöfart. I vissa fall var dessa tjänstledigheter så långa eller frekventa att man kan ifrågasätta om dessa individer i första hand var att betrakta som militära befäl.¹⁰⁵

Ovan nämnda situation kompliceras dock av dåtidens syn på officersskapet. Denna fråga har Artéus tagit upp i en diskussion kring hur förutvarande officerare skall definieras i undersökningar som rör militärens inflytande i 1700-talets samhälle. Artéus visar hur dessa personer i många avseenden kom att definieras som officerare trots att de lämnat den aktiva tjänsten bakom sig. Mot bakgrund av detta

¹⁰¹ Ericson (1992), s. 26, 31f., *Sveriges krig åren 1808 och 1809* (1890 I) s. 247.

¹⁰² Nilsson (1992), s. 29, 38, 50, 52f.

¹⁰³ Utöver själva övningarna pågick under året en löpande administrativ verksamhet. Förutom uppgifter av ren ekonomisk karaktär, vilken hade sin grund i indelningsverket som ekonomisk institution, utfördes även uppgifter av expeditionskaraktär (exempelvis upprättandet av order, förslag, och rapporter, rull- och diarieföring samt annan nödvändig skriftväxling. Gäfvert (1989), s. 81. Nämnas bör att Gäfverts uppmärksammande av dessa uppgifter rör 1800-talets verksamhet. I en vidare undersökning av 1700-talets krigsmakt bör denna verksamhet ytterligare belysas.

¹⁰⁴ Nilsson (1992), s. 38.

¹⁰⁵ Detta ifrågasättande utgår inte från någon bedömning av dessa officerares färdigheter som krigsbefäl utan rör bara synen på dessa officerares huvudsakliga sysselsättning. Vid en genomgång av krigsansträngningarna under 1808-09 års krig visade sig just dessa officerare vara mycket kompetenta. För vidare diskussion se Larsson (2000).

menar Artéus att de som haft en längre tids framgångsrik tjänstgöring (uppnått minst kaptens grad) i undersökningen måste räknas som officerare, trots att de inte längre var i tjänst.¹⁰⁶

5.2 Officerarnas utkomst av sin tjänst

5.2.1 Lön och indelning

För att börja med den första variabeln, lönen, kan man fråga sig; hur avlönades 1700-talets officerare? Detta skilde sig i och för sig mellan olika delar av krigsmakten, men som bekant var en stor del av krigsmakten indelad. Rent praktiskt innebar detta att befällets löner bestod av hemmansräntor, spannmålsunderhåll samt boställe eller inkvarteringsersättning. Detta system skiljer sig enligt Torsten Holm från äldre former av förläning genom att bostället inte var den huvudsakliga inkomstkällan. Denna utgjordes istället av ovan nämnda räntor. Antalet hemman samt räntornas värde var fastställda för varje grad. Detsamma gällde även spannmålsunderhållet som angavs i tunnor.¹⁰⁷

Hemmansräntorna var direkt kopplade till en tjänst och betalades direkt till tjänsteinnehavaren eller genom regementsskrivaren.¹⁰⁸ Dessa kunde levereras in natura eller lösas kontant enligt det lokala priset (markegången). Då priset på spannmål under stora delar av 1700-talet översteg indelningens kamerala värde, kom den indelta arméns befäl att erhålla en inkomst som vida översteg den nominella lönen. Utöver ovan ingick även dagsverken som en, om än jämförelsevis obetydlig, del av lönen för samtliga officerare och vissa underofficerare vid den indelta armén. Antalet dagsverken som tillkom tjänsteinnehavaren var vidare avhängigt av antalet hemman som tagits i anspråk för den aktuella indelningen. Varje indelat hemman måste nämligen göra sex ”öke- eller körslodagsverken”,¹⁰⁹ och tolv ”hjelpe- eller drängedagsverken”¹¹⁰ En intressant fråga i detta sammanhang är förhållandet mellan bönderna vid de indelade gårdarna och de indelta ämbetsmännen. Frohnert menar i sin avhandling att denna relation kom att få en ”direkt” karaktär genom att ämbetsmännen avlönades från vissa bestämda bönder. Detta gjorde enligt författaren att bl.a. indelta officerare kom att behandla sin indelnings skatteunderlag som sitt eget att råda över. Enligt Frohnert blir detta synligt då officerare i riksdagen vid några tillfällen begärde att själva få av- och tillsätta indelningens hemmansägare.¹¹¹

Vad gäller boställena visar Holm genom uppgifter från Västmanlands regemente att år 1799 var så många som 16 av 18 subalternboställena bortarrenderade. Mot bakgrund av detta presenterar Holm bilden av bostället som en problematisk löneform med tanke på de byten av bostad som varje befördran innebar. Exempelvis kunde en indelnings värde av olika anledningar förändras med tiden, något som systemet inte tog hänsyn till. Detta gjorde att i vissa fall kunde en befördran i praktiken innebära en försämrad indelning. Därutöver tillkom även kostnader för ackord. Holm ser denna

¹⁰⁶ Artéus (1982), s. 16ff.

¹⁰⁷ Holm (1935), 62f.

¹⁰⁸ För exempel på denna verksamhet se Ericson (1989), s. 90-106.

¹⁰⁹ Fulla arbetsdagar för en man med två hästar. Artéus (1982), s. 177.

¹¹⁰ Artéus (1982), s. 161, 177.

¹¹¹ Frohnert (1993), s. 5.

situation, i kombination med den frikostiga tilldelningen av karaktärsbefordringar, som en anledning till att de ovan behandlade skillnaden mellan karaktär och indelning. För att råda bot på detta omvärderades indelningarna år 1795 och år 1800 stadgades att ingen fick avsäga sig en befordran utan motivering. Vidare meddelades det på order från Kungl. Maj:t att ingen officer skulle, förutom undantagsvis, få läggas på förslag för en högre grad, utan att denne kunde ges motsvarande indelning inom stat.¹¹²

Mot bakgrund av de ovan nämnda skillnaderna mellan grad, tjänstposition och lön blir frågan om löneskillnaderna intressant. Enligt Nilsson gjorde inrättandet av 2:e och 3:e majorer samt allehanda stabstjänster att löneskillnaden mellan olika tjänster med samma grad blev mycket stor. Exempelvis var 1:e majorens indelning dubbelt så stor som 2:e majorens och samma förhållande gällde även mellan kaptener och stabskaptener. Vad gäller skillnaden mellan fänrikar och stabsfänrikar var den förstnämndes inkomst närmare 2,5 gånger så stor.¹¹³ Vidare kan man även fråga sig; hur såg löneskillnaderna ut i praktiken? Vid en genomgång av uppgifter från Upplands regemente år 1774, framkommer att knappt var tredje officer (11 av 34) hade en lön som stämde överens med den befattning och grad personen bestred. I de flesta fall var det dock fråga om officerare som besatt stabstjänster eller tjänster utanför stat. Exempelvis hade 2:e majoren en kaptens lön, samtliga stabskaptener (3 st) löjtnants indelning, samtliga stabslöjtnanter (4 stycken) fänriks indelning medan stabsfänrikarna och 2:e fänrikarna hade sergeants (4 stycken), fältväbels (2 stycken) eller förares (2 stycken) lön. Vidare fanns vid denna tid en oavlönad löjtnant vid regementet.¹¹⁴ Ett annat exempel på löneskillnader var situationen vid arméns flotta år 1809. Vid en genomgång av "Arméns flottas tourrulla 1809" finner man att det inte var fler än 62 av de 194 upptagna officerarna som hade en lön som motsvarade den befattning de bestred.¹¹⁵ Det sistnämnda förhållandet bör dock ses mot bakgrund av de krav som kriget ställde på krigsmakten under 1808-09 års krig.

5.2.2 Pensionen

Ett område som anknyter till de nedan uppmärksammade tjänsteköpen är utvecklingen av ett pensionssystem. Som framkommer vid en genomgång av tidigare forskning kring ackordssystemets framväxt har det från visa håll förklarats med avsaknaden av ett fungerande pensionssystem. Mot bakgrund av detta kan man fråga sig; hur var pensionssystemet ordnat inom krigsmakten och hur stod det sig i jämförelse med pensionssystemet inom den civila administrationen? Ännu under frihetstiden var krigsmanshuskassorna, vilka tillkom under 1600-talet, det bäst utbyggda pensionssystemet i Sverige. Genom 1757 års reglemente och förordning grundades arméns pensionskassa, vilken skulle ge officerare, underofficerare samt viss civilmilitär personal rätt till pension, som motsvarade den lön

---

¹¹² Holm (1935), 75f.

¹¹³ Förhållandena bygger på uppgifter från 1757, men enligt författaren förblev de oförändrade under resten av 1700-talet. Nilsson (1992), s. 119.

¹¹⁴ KrA, Arméns pensionskassa 1756-1907, Arméns pensionskassa, E. Inkomna handlingar, VIII Ackordsförteckningar, 1774 Indelta inf. regementen.

de hade när de tog avsked. Förutsättning för att kunna åtnjuta pension var att man tjänstgjort minst 30 år. Undantag gjordes för personer som p.g.a. sjukdom inte kunde fortsätta sin tjänst. Finansieringen av systemet byggde på att alla som omfattades av systemet avstod sex procent av sin lön till pensionskassan. Detta kan jämföras med civilstaten där andra hälften av 1700-talet präglades av misslyckade försök att lösa frågan om ett pensionssystem. År 1778 förordnades det dock att civila tjänstemän som tjänat länge och väl kunde ta avsked vid 70 års ålder med vidhållen lön. Förutom några smärre justeringar under slutet av den gustavianska tiden dröjde det ända till år 1826 innan pensionssystemet kom att omfatta hela civilstaten.¹¹⁶

5.2.3 Passevolansen

Förutom lön och pension fanns inom den värvade krigsmakten även förmånen att få rusta eller underhålla trupp. Detta skedde inom det s k passevolanssystemet. Vad var då passevolanssystemet, och hur fungerade det? System innebar att militära befäl mot ersättning tog på sig att anskaffa och underhålla manskapets persedlar samt tillse dess rekrytering. I Sverige grundades detta på ett mellan krigskollegium och kompanicheferna upprättat passevolanskontrakt. Kontrakten var av affärsmässig karaktär och kunde upplösas av bägge parter. Ersättningen byggde på manskapets styrka och persedlarnas brukningstid. Vad gäller persedlarna omfattade de inte endast beklädnad utan bl.a. även beväpning. Inom de värvade kavalleriet omfattade systemet även hästar. Under Gustav III:s tid utökades detta system och vid 1786 års riksdag föreslog Gustav III att systemet skulle omfatta hela den indelta krigsmakten. Förslaget gillades dock inte. Inom den indelta krigsmakten förekom även den s k mötespassevolansen som innebar att rusthållarna skulle befrias från utgifter i samband med möten och dylikt mot att man erlade en avgift.¹¹⁷ Passevolansen inom den värvade krigsmakten var dock, som ovan nämnts, mer omfattande. Enligt Gunnar Bohlin utvecklades passevolanssystemet inom de värvade trupperna ur de ”kapitulationer” som 1600-talets regementschefer ingick med kronan för uppsättandet av regementen. De värvade truppers utrustning och värvning låg därmed även under 1700-talet på regementschefens ansvar, medan underhållet av utrustningen var kompanichefernas uppgift. Vidare kan nämnas att systemet endast användes i fredstid och under exempelvis 1788-90 års krig kom det därför att sättas ur spel. Detta innebar att kompanicheferna förlorade ersättningssumman för underhåll, vilken enligt Bohlin var att betrakta som en viktig inkomstkälla vid sidan om lönen. Som ett resultat av ovan beskrivna ordning kom regementena att ses som dess befälhavares privata egendom. Detsamma gällde för övrigt även kompanierna, vilka i förklaringarna till 1766 års passevolansordning beskrivs som kompanichefernas egendom. Enligt Bohlin måste detta ha påverkat manskapets rättsställning i förhållande till sin chef. Bohlin vill här närmast se förhållandet som privaträttsligt och menar att de överordnades relativt självständiga ställning gentemot statsmakten

¹¹⁵ Larsson (1997), s. 36.

¹¹⁶ Åmark (1961), s. 384-387, Årstryck 1757 470-522, 471a, *Kongl. Maj:ts Nådige Förordning och Reglemente, angående en Pensions Cassa för Arméen.*

torde ha stärkt officerarnas ställning i denna relation.¹¹⁸ Mot bakgrund av detta kan man självklart fråga sig; hur fungerade systemet i praktiken? För att ge en liten bild av värdet i att få rusta ett kompani kan man se på förhållandena vid arméns flotta år 1809. Som framgår av "Arméns flottas tourrulla 1809" var det inte mindre än 29 officerare som rustade kompani. Bland dessa återfanns samtliga överstar och överstelöjtnanter, elva av de femton majorerna samt fem av de 45 kaptenerna.¹¹⁹

5.3 Ackordssystemet

För att gå vidare i de kriterier som ligger till grund för denna förundersökning, skall här utredas officerarnas eventuella appropriation av tjänsteställningen. Detta skall göras genom att titta närmare på ackordssystemet. Först är det dock kanske på sin plats att fråga sig; vad var ackordssystemet? Helt kort innebar ackordssystemet att en person som besatt ett ämbete eller hade en officersbeställning vid avsked skulle erhålla ett ackord, d.v.s. en kontant summa, av sin efterträdare.

Mycket har skrivits om ackordssystemet och de flesta kommentarer, både dåtida och nutida har varit kritiska. Enligt Sigvard Ekstrand måste ackordssystemet ha hämmat intresset för blivande officerare att utbilda sig, då systemet "icke [var] ägnat att premiera duglighet, bildning och kunnighet inom officerskåren."¹²⁰ Detta gjorde vidare att det var personer ur det välbeställda frälset som i första hand fick tillträde till tjänsterna. Wirilander, som inte förnekar systemets brister, menar dock att systemet inom den indelta armén var till stor hjälp för de ålderstigna officerarna, då ett avsked automatiskt innebar förlust av bostället.¹²¹ Även Artéus har skrivit om ackordssystemet och framhåller att för krigsmaktens befälsrekrytering innebar systemet den nackdelen att kapital kom att bli en viktigare tillgång än kompetens vid befordran. Till ackordsaffärernas fördel kan, enligt Artéus, dock nämnas att officerskåren hölls relativt ung genom systemet.¹²² Vad gäller systemets uppkomst och funktion finns även en del skrivet. Både Ekstrand och Wirilander hävdar att det militära ackordssystemet har sina rötter i 1680-talet och skall ha haft sin uppkomst i de byten av boställen som en befordran inom den indelta krigsmakten innebar. Wirilander menar vidare även att systemet var ett resultat av den stora reduktionen och rättfärdigades av den hävdvunnna tanken på att statliga tjänster var att se som förläningar, vilka kunde säljas till efterträdaren.¹²³ Ackordssystemets funktion har vidare förklarats genom bristen på ett fungerande pensionssystem. Enligt Artéus kom ackordet på så sätt att göra det möjligt för ålderstigna officerare att slippa tillbringa sina sista dagar i fattigdom.¹²⁴ I en populärhistorisk framställning, av Frohnerts ovan nämnda avhandling, ger författaren sig på att försöka likna ackordshandeln bland kronofogdar med det i våra dagar aktuella fenomenet

---

¹¹⁷ Hörsell (1989), s 227-230.

¹¹⁸ Bohlin (1917), s. 95, 99ff.

¹¹⁹ Krigsarkivet, Chefén för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809.

¹²⁰ Ekstrand (1937), s. 15.

¹²¹ Wirilander (1964), s. 242.

¹²² Artéus (1982), s. 318 not 50.

¹²³ Ekstrand (1937), s. 16, Wirilander (1964), s. 242ff.

¹²⁴ Artéus (1982), s. 318 not 50.

”fallskärmsavtal”. Vidare menar Frohnert att ackordssystemet i den civila sektorn var ett resultat av frånvaron av pensionssystem.¹²⁵

5.3.1 Ackordssystemets utformning

Mot bakgrund av detta kan man vidare fråga sig; hur fungerade ackordssystemet? Denna fråga kan inte, och kommer troligtvis aldrig, att kunna besvaras fullt ut. Därtill är källmaterialet tidvis allt för bristfälligt, och systemet i sig en allt för ljusskygg verksamhet. Det som går att rekonstruera är dock systemets formella utveckling och till viss mån även dess tillämpning, under vissa tider. För att börja med systemets formella utveckling kan nämnas att det gjordes inte mindre fem försök att med lag förbjuda ackordshandeln (1734, 1741, 1748 och 1751), dock utan resultat. År 1757 godkändes systemet och ackordsbeloppen blev fastställda.¹²⁶ Detta skedde genom *Kongl. Maj:ts Nådige Förordning och Reglemente, angående en Pensions Cassa för Arméen* som utfärdades den 10 januari år 1757. I denna förordnings första paragraf stadgas att:

*Officerare som taga avsked, må jämte pension, av den som efterträder och de övriga, som genom öppning bliva befordrade och således njuta fruktarna av den äldres bortgång, undfå något understöd till deras tillräcklige underhåll.*¹²⁷

I praktiken innebar detta att den som skulle tillträda en tjänst betalade in ackordssumman till arméns pensionskassa i riksensständerns växelbank. Först därefter kunde den tillträdande erhålla sin fullmakt. Om den som tillträdde beställningen inte tidigare hade någon avlönad tjänst, skulle han själv betala hela ackordsbeloppet. Hade han däremot redan en tjänst, skulle den som i sin tur efterträdde honom betala den ackordssumma som reglementet föreskrev för den befattning som avskedet i sin tur lämnat honom, o.s.v. Av dessa summor behöll pensionskassan 10 procent och betalade sedan ut resten till den som tagit avsked. Om en officer dog i tjänst behövde de efterträdande inte betala något ackord utan betalade bara de 10 procent av ackordsbeloppet som skulle tillfalla pensionskassan. Detta gällde alla som blev befordrade p.g.a. den uppkomna vakansen.¹²⁸ Redan nästkommande år kompletterades ackordsbestämmelserna och i likhet med bestämmelserna för pensioner (se ovan) krävdes minst 30 tjänsteår, räknat efter det 20:e levnadsåret, innan en officer kunde få ackord i samband med avsked. Genom förordningar från 1761 och 1762 korrigerades 1758 års komplettering av bestämmelserna, genom att officerare som sårats i strid, men ännu inte uppfyllde kraven på tjänstetid, skulle få erhålla ackord vid avsked. År 1763 kom ett nytt tillägg, vilket krävde att officerare som sökte befordringar utom sitt eget regemente, skulle deponera ackordssumman eller skaffa borgen för summan. Anledningen till detta var att man ville undvika att officerare frånsade sig sin befordran p.g.a. bristande medel. Vid 1765/66 års riksdag diskuterades ackorden och den 17 mars år 1767 upphävdes

¹²⁵ Frohnert (1996), s. 115f.

¹²⁶ Wirilander (1964), s. 242ff.

¹²⁷ KrA, Årstryck 1757 470-522, 471a, *Kongl. Maj:ts Nådige Förordning och Reglemente, angående en Pensions Cassa för Arméen*, §. 2.

¹²⁸ Ekstrand (1937), s. 16, KrA, Årstryck 1757 470-522, 471a, *Kongl. Maj:ts Nådige Förordning och Reglemente, angående en Pensions Cassa för Arméen*, §. 3. 6.

ackorden som tvång. Rent praktiskt innebar detta att pensionskassan inte längre administrerade in- och utbetalningarna av ackordsbeloppen. Enligt Ekstrand misslyckades detta försök att stävja ackordshandeln och situationen förvärrades genom att summorna inte längre kontrollerades, med kraftigt fluktuerande ackordssummor som följd. Ett vidare försök att komma till rätta med de problem som ackordsväsendet innebar, var 1770 års beslut att möjligheten att betala ackord inte fick påverka regeln att det var den som var äldst i tjänsten som först skulle föreslås när en ny befattning skulle tillsättas. Samma år återinfördes ackordstvånget igen, med den skillnaden att kravet på tjänstetid inte längre fanns kvar samt att ackord även kunde betalas ut vid dödsfall, under förutsättning att den döde begärt avsked minst en månad tidigare (minst två vittnen krävdes). Vidare gavs även de officerare som lämnade krigsmakten för en tjänst inom den civila administrationen rätt till ackord. Till dessa officerare utbetalades dock ingen pension. Detta fortgick fram till 1774 då ackordssystemet förbjöds igen. Denna gång skulle pensionskassan återbetala de ackord som inte längre kunde tas ut. Förbudet visade sig i praktiken vara omöjligt att leva upp till. Allt för många officerare och kreditörer hade sina tillgångar låsta i detta system för att det skulle kunna avskaffas. Istället fortsatte systemet utan statlig insyn med kraftigt höjda ackordssummor som följd. En annan konsekvens av beslutet var att pensionsfonderna gick miste om den inkomst från ackordssystemet (10 procent av ackordssumman), vilket gjorde att det tämligen utvecklade pensionssystemet fick problem. För att stoppa denna utveckling fastställdes ackordssummorna ännu en gång, genom *Kongl. Maj:ts Nådiga Förordning och Reglemente angående Accorderne uti Arméen* från den 30 juni år 1793. (Arméns pensionskassa hade då betalat ut inte mindre än 317 531 r.dr. i ackordsersättningar.)¹²⁹ Av 1793 års förordnings syfte framgår att den söker finna ”en gränts, som då den å ena sidan lemna den afgående någon ersättning för utlagde *Accords-summor*, å andra öpnar för den mindre bemedlade en, genom öfwerdrefne Tiensteköp tilstängd wäg för en rättmätig och förtjent befordran.”¹³⁰ Vidare stadgas i första paragrafen:

*Att för alla Officers-beställningar i Arméen, med Lön på stat, och hwilka uti följande § icke finnas undantagne, kommer af tilträdaren Accords-summa at erläggas, efter det belopp, som de härhos fogade Tabeller för varje grad utwisa, och det antingen ledigheten genom dödsfall, afsked, befordran, flyttning eller af hwad annan tillfällighet som helst upkommit, och utan avseende på hwad ålder den afgående wid Beställningens afträdande upnått.*¹³¹

Utöver tabeller för de aktuella ackordssummorna, fanns i reglementet även tabeller för hur ackordssummorna skulle minskas. Enligt förordningen skulle nämligen ackorden varje år sänkas med två procent av det ursprungliga ackordet. Dessa tabeller exemplifierar ackordssummornas förändring från 1793 fram t.o.m. 1802. Vidare premierade förordningen kadetterna vid Karlberg, då dessa skulle ha rätt att erhålla en adjutantsbeställning, stabsfänrik eller stabskornetts befattning med underofficers lön, utan att betala ackord. Vad gällde avsked i tider av krig, skulle en särskild prövning göras för att

¹²⁹ *Arméns pensions- och änkekassor 1757-1937* (1939), s. 127-133, Ekstrand (1937), s. 16ff, Wirilander (1964), s. 244f.

¹³⁰ KrA, Årstryck 1793 3144-3192b, 3158 *Kongl. Maj:ts Nådiga Förordning och Reglemente angående Accorderne uti Arméen*.

¹³¹ *Ibid.*

avgöra om officeren hade rätt till ackord. Vidare stadgade förordningen att ackordet för de tjänster som blev lediga genom dödsfall i krig skulle betalas av den som innehade befattningen efter krigets slut. Avslutningsvis skickade reglementet även en vädjan till regementscheferna, att de inte skulle tillåta högre ackord än de som reglementet fastställt, med förhoppningen att man därigenom kunde hindra att man ”å nyo öppnar vägen för de oredor, hwilka wi förmode ok för framtiden hafwa undanröjt.”¹³² (En förhoppning som skulle visa sig komma på skam.) Knappt två år senare kom ett tillägg till ackordsreglementet genom *Kungl. Maj:ts nådiga förordning, angående förmonsrätt för försträckte penningar til Officerares tjensteköp, uti de dem wid afgående utur tjensten tillfallande Accorder*. Enligt denna förordning skulle ”... den, hwilken försträckt penningar åt Officerare till accord för högre grad i tjensten, tilerkännes säkerhet med förmonsrätt uti accord-summa, som Officeraren för samma grad, då han afgår, bör undfå;”¹³³ Systemet fick sedan fortgå utan några större formella förändringar fram till slutet av 1820-talet och avskaffades först under 1830-talet. De sista resterna av det officiella ackordssystemets efterverkningar försvann dock inte förrän i slutet av 1870-talet.¹³⁴

5.3.2 Ackordssummornas utveckling

Nästa steg i kartläggningen av ackordssystemet är frågan om summornas storlek. Vad ackordsbeloppen anbelangar finns de reglerade i 1757 och 1793 års reglemente. Uppgiften att jämföra dessa två reglementen försvåras dock av att 1757 års summor anges i daler kopparmynt medan 1793 års reglemente använder sig av enheten riksdaler. För att underlätta en jämförelse har samtliga av de i nedan stående tabell angivna beloppen uttryckts i riksdaler. Någon exakt jämförelse är dock inte möjlig p.g.a. att omräkningen inte tagit hänsyn till exempelvis eventuell inflation. Omräkningen är istället gjord för att underlätta en jämförelse av summornas relation inom respektive reglemente. En tabell med ackordssummorna från 1757, angivna i daler kopparmynt, finns dock som bilaga.

Tab. 2 Fastställda ackordssummor 1757 och 1793 i r.dr.¹							
Ackordssummor fastställda år 1757 omräknade till r.dr.							
Regemente eller motsv.	Fänrik, eller motsv.²	Löjtnant	Stabskapten eller motsv.³	Kapten med kompani eller motsv.⁴	Major	Överste-löjtnant	Överste
Livgardet	667	778	889	1333	1833	2333	4000
Livregementet till häst	602	726	907	1444	2167	2769	4000
Livregementets dragoner	556	667	889	1333	2000	2556	3667
Artilleriet	278	361	444	1000 ⁵	1667	2333	4000
Fortifikationen	333	444	778	—	1278	1611	1945/ 2778 ⁶

¹³² Ekstrand (1937), s. 18, KrA, Årstryck 1793, 3144-3192b, 3158, *Kongl. Maj:ts Nådiga Förordning och Reglemente angående Accorderne uti Arméen § 1. 6. 8.*

¹³³ KrA, Årstryck 1795 1796, 3257-3347, 3257, *Kungl. Maj:ts nådiga förordning, angående förmonsrätt för försträckte penningar til Officerares tjensteköp, uti de dem wid afgående utur tjensten tillfallande Accorder.*

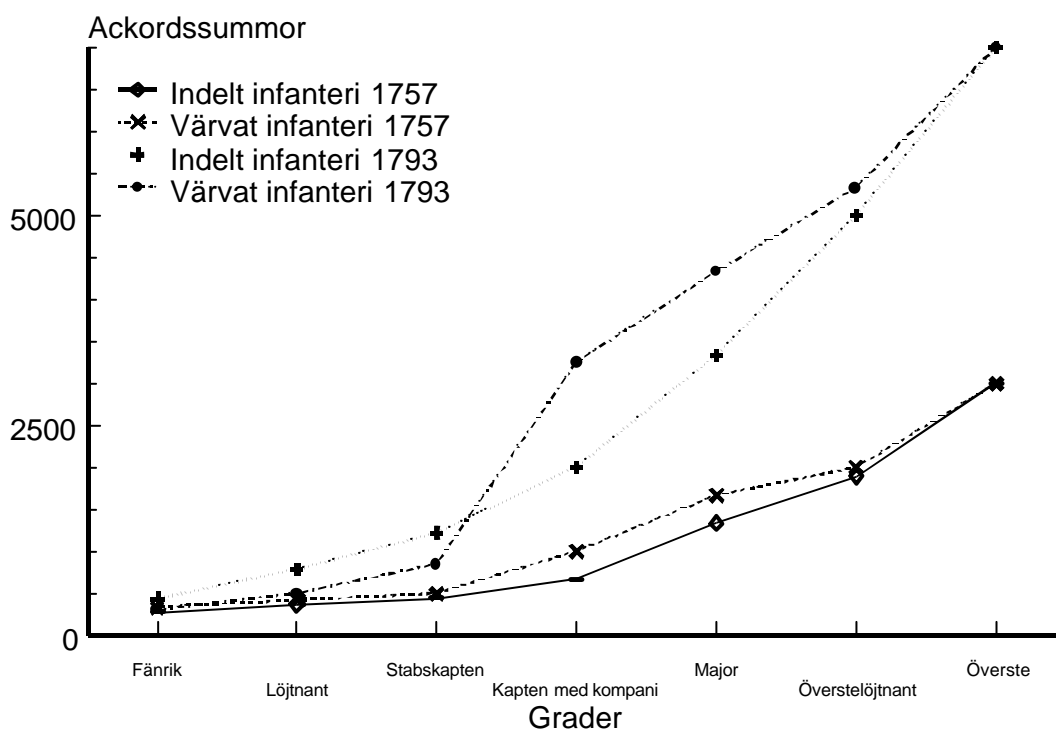
¹³⁴ *Arméns pensions- och änkekassor 1757-1937* (1939), s. 133ff.

Kavalleri- och dragonregementen	556	667	889	1333	2000	2556	3667
Indelt infanteri	278	361	444	667	1333	1889	3000
Värvat infanteri	333	417	500	1000	1667	2000	3000
	Livdrabant		Vice korpral	Adjutant eller kvartermästare		Löjtnant	Kaptenlöjtnant
Livdrabanterna	278		556	1889		2667	3333
Ackordssummor fastställda år 1793 i r.dr.							
Regemente eller motsv.	Fänrik, eller motsv.²	Löjtnant	Stabskapten eller motsv.³	Kapten med kompani eller motsv.⁴	Major	Överstelöjtnant	Överste
Kungl. Svea Livgarde	350	550	1100/1400 ⁷	4100	4700	5700	7000
Kungl. Artilleriregementet	100	400 ⁸	850 ⁹	3050	3450 ¹⁰	4150	5300/8000 ¹¹
Kungl. Fortifikationsstaten	—	333	1000 ¹²	—	1300/2300 ¹³	3400 ¹⁴	4400/5000 ¹⁵
Kungl. Liv-Regementet: Brigadens Cuiraffierer	1000	1500	2000 ¹⁶ /2666 ¹⁷	5000	5333/6333 ¹⁸	7666	
Kungl. Livregementet: Brigadens dragoner	—	350/1350 ¹⁹	2000 ²⁰	5000	5333 ²¹	6333	
Indelt infanteri²²	433	583/783 ²³	1216/1783 ²⁴	2000	2433/3333 ²⁵	5000	7000
Värvat infanteri	300	400/500 ²⁶	850 ²⁷	3250	3683/4333 ²⁸	5333	7000
Indelt kavalleri	450	900	1400/2000 ²⁹	3200	3700/4650 ³⁰	6183	8333
Värvat kavalleri	350	650	1100 ³¹	3600	4083/4933 ³²	6333	8333
Anm:							
<p>¹ Vad gäller ackordssummorna år 1757 har de i denna framställning omräknats i riksdaler, för att underlätta jämförelse. Omräkningen bygger på kursen från år 1776 då 1 riksdaler motsvarade 18 daler kopparmynt. Heckscher (1949), s. 783. Vidare är samtliga summor även avrundade till hela r.dr.</p> <p>² Gäller kornett vid kavalleri- och dragonregementen, livregementets dragoner och livregementet till häst, underlöjtnant vid artilleriet och konduktör vid fortifikationen.</p> <p>³ Gäller stabsryttmästare vid kavalleri- och dragonregementen samt livregementet till häst.</p> <p>⁴ Gäller ryttmästare med kompani vid kavalleri- och dragonregementen samt livregementet till häst.</p> <p>⁵ Gäller 15 tjänster.</p> <p>⁶ Vad gäller summorna avser 1945 överste i Stralsund och 2778 direktören.</p> <p>⁷ Vad gäller summorna avser den första stabskapten och den andra regementskvartermästare.</p> <p>⁸ Summan avser löjtnant med lön eller stabslöjtnant.</p>				<p>⁹ Summan avser både stabskapten och regementskvartermästare.</p> <p>¹⁰ Summan gäller Arsenalens tygmästare, tygmästare i Finland.</p> <p>¹¹ Vad gäller summorna avser 5300 brigadchef med överstelöjtnants lön och 8000 regementschef.</p> <p>¹² Summan avser kapten med lön.</p> <p>¹³ Vad gäller summorna avser 1300 2:e major och 2300 1:e major.</p> <p>¹⁴ Summan avser generalkvartermästare löjtnant.</p> <p>¹⁵ Vad gäller summorna avser 4400 överste och 5000 chef.</p> <p>¹⁶ Summan gäller även brigadsadjutant.</p> <p>¹⁷ Summan gäller regementskvartermästare.</p> <p>¹⁸ Vad gäller summorna avser 5333 2:e major och 6333 1:e major.</p> <p>¹⁹ Vad gäller summorna avser 350 löjtnant med underofficers indelning och 1350 löjtnant med kornetts indelning.</p>			

<p>²⁰Summan gäller ryttmästare och regementskvartermästare med kornetts indelning.</p> <p>²¹Summan gäller 2:e major.</p> <p>²²Gäller även Livregementets lätta infanteri.</p> <p>²³Vad gäller summorna avser 583 2:e löjtnant och 783 löjtnant.</p> <p>²⁴Vad gäller summorna avser 1216 stabskapten och 1783 regementskvartermästare.</p> <p>²⁵Vad gäller summorna avser 2433 2:e major och 3333 1:e major.</p> <p>²⁶Vad gäller summorna avser 400 2:e löjtnant och 500 löjtnant.</p>	<p>²⁷Summan gäller även regementskvartermästare.</p> <p>²⁸Vad gäller summorna avser 3683 2:e major och 4333 1:e major.</p> <p>²⁹Vad gäller summorna avser 1400 stabsryttmästare och 2000 regementskvartermästare. ³⁰Vad gäller summorna avser 3700 2:e major och 4650 1:e major.</p> <p>³¹Summan gäller även regementskvartermästare.</p> <p>³²Vad gäller summorna avser 4083 2:e major och 4933 1:e major.</p>
<p>Källa: KrA, Årstryck 1757 470-522, 471a, <i>Kongl. Maj:ts Nådige Förordning och Reglemente, angående en Pensions Cassa för Arméen</i> KrA, Årstryck 1793 3144-3192b, 3158 <i>Kongl. Maj:ts Nådiga Förordning och Reglemente angående Accorderne uti Arméen</i></p>	

De uppgifter som redovisas i ovan stående tabell ger en rad uppgifter, dels kring hur samma befattningar vid olika förband, värderades, men även hur denna värdering förändrades under 1700-talet och hur en rad nya befattningar inkorporerats. Som synes var det stor skillnad mellan livregementen och de övriga regementen och vid den första officerstjänsten kunde beloppen vara avsevärt högre vid de regementen där tjänsterna hade en högre placering på den officiella rangordningen (se ovan). Skillnader fanns även mellan indelta och värvade regementen, även om dessa var betydligt mindre. För att underlätta en jämförelse skall här presenteras en figur som visar ackordsbeloppen vid de värvade och de indelta infanteriregementena i 1757 och 1793 års reglementen.

Fig. 1 Fastställda ackordssummor vid det indelta och det värvade infanteriet i 1757 och 1793 års reglementen.

Källa: KrA, Årstryck 1757 470-522, 471a, *Kongl. Maj:ts Nådige Förordning och Reglemente, angående en Pensions Cassa för Arméen*.
KrA, Årstryck 1793 3144-3192b, 3158 *Kongl. Maj:ts Nådiga Förordning och Reglemente angående Accorderne uti Arméen*.

Som framgår av figuren synes det ha skett en förändring av ackordsbeloppens storlek i relation mellan indelta och värvade förband. Medan det i 1757 års förordning endast var små skillnader mellan indelta och värvade infanteriförband, kom ackordssumman för en kaptens befattning med kompani, vid värvade infanteriförband, genom 1793 års reglemente att skjuta i höjden. Medan en befordran till stabskapten var 366 r.dr. och 32 skilling dyrare vid det indelta infanteriet, blev förhållandet vid en kaptens befattning med kompani omvänt, och helt plötsligt var ackordssumman 1250 r.dr. högre vid det värvade infanteriet. Detta gör att en befordran från stabskapten till kapten med kompani var mer än tre gånger så kostsam vid ett värvat förband som vid ett indelt (2400 r.dr. jämfört med 784 r.dr. 16 skilling).¹³⁵ Ett faktum som kan ses mot bakgrund av det ovan nämnda passevolanssystemet, som gav att den värvade kompanichefen förmånen att underhålla kompaniets utrustning.

En viktig fråga i detta sammanhang är självklart hur dessa ackordssummor påverkade rekryteringen och karriärmöjligheterna för officerare. Som ovan nämnts är det oftast mot bakgrund av en snedvriden rekrytering som ackordssystemet kritiserats. Om man utgår från de summor som fastställdes år 1757 menar Artéus dock att dessa, åtminstone inom artilleriet, infanteriet och fortifikationen, inte torde ha inneburit några större hinder för flertalet officersaspiranter, då den aktuella summan kunde uppbibras genom lån, eftersom ackordssystemet innebar att en befattning i statlig tjänst var att betrakta som en kapitalplacering.¹³⁶

5.3.3 Ackordssystemets praktiska tillämpning

Hitintills har denna undersökning främst behandlat hur ackordssystemet skulle fungera; men hur fungerade det då i praktiken? Som framgår av det ovan är källäget minst sagt ojämnt. Mot bakgrund av detta kommer nedan stående främst att behandla ackordssystemets tillämpning från 1757 års reglemente fram till ackordssystemets avskaffande år 1774. Som framgår av nedan var ackordsuppgörelser mycket komplicerade affärer. Därför kommer nedan stående exempel att kompletteras med en figur som underlättar möjligheten att överblicka de aktuella uppgörelserna. Denna figur finns med som bilaga. (Se bilaga 2.) Med detta i minnet kan man fråga sig; hur gick en ackordsaffär till? Ett exempel på hur ett avsked gav upphov till en rad befordringar och inbetalningar av ackordsersättningar var kapten Johan Fredrik von Nolckens avsked från arméns flotta den 27 oktober år 1773. von Nolcken lämnade nämligen en befattning som kompanichef vid ett värvat volontärkompani, vilken togs över av kaptenen och riddaren Carl Nathanel Klerck som för sin befordran till kapten med kompani fick erlægga 8 000 d.k.m. Detta gjorde i sin tur att löjtnant Fredrick Ulric Fleetwood kunde befordras till kapten på en befattning med lön. Detta kostade Fleetwood 3 500 d.k.m. Genom denna befordran öppnades även vägen för fänrik Gustav Wilhelm von Unges avancemang och genom att erlægga 1 500 d.k.m. erhöll han löjtnants grad och Fleetwoods tidigare

---

¹³⁵ KrA, Årstryck 1793 3144-3192b, 3158 *Kongl. Maj:ts Nådiga Förordning och Reglemente angående Accorderne uti Arméen.*

¹³⁶ Artéus (1982), s. 318 not 50.

befattning och lön. Sist i denna rockad var Önnert Jönson, kadett från Karlskrona, som mot 5 000 d.k.m. kunde erhålla en fänriksbeställning med lön. Efter sitt avsked övergick von Nolcken till att fungera som envoyé, först till det ryska hovet (fram till Gustav III:s ryska krig) och sedan till det romersk kejserliga hovet i Wien.¹³⁷ Som framgår av ackordssummorna kunde von Nolcken erhålla det ackordsbelopp, 18 000 d.k.m. (minus de 1 800 som arméns pensionskassa enligt reglementet hade rätt att ta ut från de inbetalda ackordssummorna) som en kapten med kompani vid artilleriet, enligt 1757 års reglemente, var berättigad till.¹³⁸ Vad gäller de övriga inbetalningarnas överensstämmelse med reglementet kommer de att tas upp här nedan.

Ett annat och kanske mer intressant exempel på resultatet av ett avsked är kapten Christer Gustaf Svinhufvuds ackord vid hans avsked från sin befattning som kapten vid Rasbo kompani vid Upplands regemente, den 18 augusti år 1767. Det som gör detta exempel så intressant är att det är från en period då arméns pensionskassa inte administrerade in- och utbetalningen av ackord.¹³⁹ Svinhufvuds val att ta pension gjorde att regementskvartermästaren och riddaren av svärdsorden Conrad Johan Stiernheim kunde erhålla Svinhufvuds befattning som kompanichef. För denna befordran erlade Stiernheim 2 000 d.k.m. Vem som ersatte Stiernheim som regementskvartermästare framgår inte av ackordsförteckningarna utan nästa gång Svinhufvuds ackord nämns är i samband med stabslöjtnant Petter Otto Elgenstiernas befordran till löjtnant med lön, för vilken han erlade 750 d.k.m. Petter Otto Elgenstiernas avancemang gav vidare möjlighet för hans yngre halvbroder, fänriken Carl Gustaf Elgenstierna att, efter att även han betalt 750 d.k.m., tillträda befattningen som stabslöjtnant. Genom att fänriksbeställningen vid Hundrade härads kompani på detta sätt gjordes fri, kunde 1:e adjutanten Anders Ulfsparre genom att erlægga 1250 d.k.m. få en fänriks befattning med lön. Anders Ulfsparres befattning kom vidare att tas i anspråk av 2:e adjutanten Jean Graner som utan att betala ackord avancerade till 1:e adjutant. I detta sammanhang bör dock nämnas att Anders Ulfsparre i sin ackordsförteckning anger att Jean Graner inte fullgjort sina skyldigheter.¹⁴⁰ Föraren och yngre brodern till ovan nämnde Carl Gustaf Elgenstierna, Johan Wilhelm Elgenstierna, fick till sist betala 2500 för att få beträda befattningen som 2:e adjutant. Med tanke på att det fattas minst en rörelse i denna befordringskedja kan man inte med full säkerhet avgöra hur mycket Christer Gustaf Svinhufvud erhöll när han lämnade sin befattning. Intressant nog var det dock knappast så mycket som han enligt reglementet hade rätt till. Anledningen till detta är att de summor som inbetalades upp till och med

---

¹³⁷ Elgenstierna (1925-36), KrA, Arméns pensionskassa 1756-1907, Arméns pensionskassa, E. Inkomna handlingar, VIII Ackordsförteckningar, 1774 Värvade inf. regementen.

¹³⁸ KrA, Årstryck 1757 470-522, 471a, *Kongl. Maj:ts Nådige Förordning och Reglemente, angående en Pensions Cassa för Arméen*. Vad gäller ackorden inom arméns flotta kom de i bruk först efter 1765/66 års riksdag och skulle då motsvara de ackord som förelåg inom artilleriet. Nikula (1933), s.226f.

¹³⁹ Som ovan nämnts avskaffades ackordstvånget genom Kungl. brev den 17 mars 1767. *Arméns pensions- och änkekassor 1757-1937* (1939), s. 130.

¹⁴⁰ "Ehuru jag som premier adjutant efter författningen ej bordt betala för transporten till fänriks lön, blef jag dock nödsakad betala de utförde 1250 kmt sedan min succesor adjutanten Graner ej will betala mer än halfwa summan till premieradjutant." KrA, Arméns pensionskassa 1756-1907, Arméns pensionskassa, E. Inkomna handlingar, VIII Ackordsförteckningar, 1774 Indelta inf. regementen.

fänriks befattning med lön (Johan Wilhelm Elgenstiernas, Ulfsparras erlagda summor) inte uppgick till mer än 3 750 d.k.m., vilket skall jämföras med 5 000 d.k.m. som var den fastställda ackordssumman för en fänriks befattning. Halvbröderna Elgenstiernas sammanlagda ackordssummor stämmer dock överens med de 1 500 d.k.m. som skulle erläggas för avancemang från en fänriks till en löjtnants beställning. Vad gäller Conrad Johan Stiernheims erlagda ackord är det bara hälften av de 4 000 d.k.m. som reglementet stadgat för befordran från stabskapten till kapten med kompani.¹⁴¹ Mot bakgrund av detta synes Christer Gustaf Svinhufvud ha erhållit en mindre ersättning för sitt avträde från tjänsten än vad han enligt 1757 års reglemente hade rätt till.¹⁴² Denna bedömningen undergrävs dock av en ny ackordsförteckning, vilken Johan Wilhelm Elgenstierna lämnade år 1781 och som kommer att diskuteras mer här nedan.

Efter sitt avsked åtnjöt kapten Svinhufvud pension som pensionsberättigad i 4:e klassen enligt 1757 års reglemente och erhöll 200 d.s.m. (motsvarande 600 d.k.m.) under resten av sitt liv. År 1778 ändrades pensionsbeloppet till 33 r.dr. 16 skilling och samma år avled Svinhufvud i Rasbo socken, 67 år gammal.¹⁴³

Förutom ovan angivna exempel, ger meritförteckningarna stundom även prov på en rad oegentligheter och undantag i ackordsaffärerna. Utöver diskussionen kring Anders Ulfsparras och Jean Graners förhållanden, ger meritförteckningarna även exempel på ett rent tjänsteköp. År 1772 skall fänrik Adolf Fredrik von Walden nämligen ha bytt sin befattning med fänriks indelning mot fänrik Gabriel Wasbergs befattning som 2:e fänrik med förares lön. I samband med detta byte erhöll Adolf Fredrik von Walden 2 500 d.k.m. av Gabriel Wasberg.¹⁴⁴

För att återgå till Kapten Svinhufvuds ackord, visar detta på hur ackordsbördorna, utöver vad som angavs i reglementet, fördelades mellan de som åtnjöt befordran genom en överordnades avsked. Då 1757 års reglemente bara föreskrev ackordssummor mellan avlönade grader synes de lägre avlönade

¹⁴¹ I detta sammanhang bör nämnas att regementskvartermästare inte finns med i uppräknningen av ackordssummor i 1757 års reglemente. Vad gäller 1793 års reglemente kan nämnas att ackordssumman är runt 47 % eller 566 r.dr. 16 skilling högre för regementskvartermästaren än för stabskaptenen. (se Tab. 2). KrA, Årstryck 1757 470-522, 471a, *Kongl. Maj:ts Nådige Förordning och Reglemente, angående en Pensions Cassa för Arméén*, Årstryck 1793 3144-3192b, 3158 *Kongl. Maj:ts Nådiga Förordning och Reglemente angående Accorderne uti Arméén*.

¹⁴² Om vi antar att den eller de personer som genom Svinhufvuds avsked kunde avancera från löjtnant till regementskvartermästare betalade motsvarande avancemang till stabskapten (1 500 d.k.m.) fick Svinhufvud en bruttoackordssumma på 8 750 d.k.m. Skulle den eller de som befordrats betalt mer, och kanske till och med så mycket att det tillsammans med Conrad Johan Stiernheims erlagda 2 000 d.k.m. motsvarat de 5 500 d.k.m. som erfordrades för avancemang från löjtnant till kapten med kompani, fick Svinhufvud som högst en bruttoackordssumma på 10 750 d.k.m. d.v.s. 1 250 d.k.m. mindre än vad reglementet stadgade. KrA, Arméns pensionskassa 1756-1907, Arméns pensionskassa, E. Inkomna handlingar, VIII Ackordsförteckningar, 1774 Indelta inf. regementen, Årstryck 1757 470-522, 471a, *Kongl. Maj:ts Nådige Förordning och Reglemente, angående en Pensions Cassa för Arméén*.

¹⁴³ Elgenstierna (1925-36), KrA, Arméns pensionskassa 1756-1907, Arméns pensionskassa, E. Inkomna handlingar, VIII Ackordsförteckningar, 1774 Indelta inf. regementen, *Förteckning på pensionärer uti Armééns Pensions-Cassa 1775-1799*, s. 3, 57, Årstryck 1757 470-522, 471a, *Kongl. Maj:ts Nådige Förordning och Reglemente, angående en Pensions Cassa för Arméén*.

¹⁴⁴ KrA, Arméns pensionskassa 1756-1907, Arméns pensionskassa, E. Inkomna handlingar, VIII Ackordsförteckningar, 1774 Indelta inf. regementen.

officerarna (exempelvis 2:e adjutanter, stabsfänrikar och stabslöjtnanter) ha delat utgifterna genom att utom reglementet betala en del av den stadgade ackordssumman. Detta gjorde att ovan nämnda Gustaf Wilhelm Elgenstierna fick bidra med halva ackordssumman för en avlönad fänriksbeställning när han erhöll befattningen som 2:e adjutant och halvbröderna Petter Otto och Carl Gustaf Elgenstierna broderligt delade på kostnaderna för den ackordssumma som befordran till löjtnant krävde. Att detta inte var något undantag visar en genomgång av alla insända ackordsförteckningar vid Upplands regemente och Livregementet vid häst år 1774. Av dessa handlingar framgår att samtliga av de adjutanter och stabsfänrikar/stabskornetter vid Upplands regemente (9 st) och Livregementet till häst (16 st) som avlagt ackord, betalt halva summan för en tjänst med fänriks/kornetts indelning. Vad gäller stabslöjtnanter är bilden dock inte lika klar. Vid Upplands regemente betalade fyra av de åtta officerare som befordrats till stabslöjtnant, halva summan för en löjtnants indelning, medan två betalade samma summa som de skulle ha erlagt för en befordran till löjtnants indelning. De andra två betalade i sin tur 2 500 d.k.m. Vid Livregementet till häst var det bara två av de åtta officerare, vilka erlagt ackord för befordran till stabslöjtnant, som betalade halva summan för en löjtnants indelning. Övriga betalade samma summa som de enligt reglementet skulle ha erlagt för en löjtnants indelning. Kanske ännu mer intressant är att dessa utbetalade ackord godkännts som legitima utgifter vid bedömningen av återbetalningen av inbetalda ackordssummor.¹⁴⁵

Mot bakgrund av ovan kan man vidare fråga sig; hur stora utgifter utgjorde ackorden under en officers karriär? Om alla befordringar krävde ackord enligt reglementet, skulle officeren vid avsked få tillbaka de summor han betalt in, undanhållet de tio procent som pensionskassan kvarhöll. Men hur förhöll det sig då i praktiken? Av de ovan nämnda ackordsförteckningarna från 1774 att döma, var detta dock icke fallet. Istället synes det stora flertalet officerares karriärer inte inneburit maximala ackordsåtaganden. Detta blir speciellt synligt i de högre graderna och vid Upplands regemente är det bara 1:e majoren, två löjtnanter och två fänrikar, av de 31 upptagna officerarna, som betalt fullt ackord vid alla befordringar.¹⁴⁶ Samma uppgifter från Livregementet till häst visar att av 46 officerare, var det 2 ryttmästare, 7 löjtnanter och 5 kornetter som erlagt maximalt ackord för att nå sina befattningar. Intressant i detta sammanhang är även att ytterligare två officerare under sin karriär betalt högre ackord än vad de skulle erhålla vid ett eventuellt avsked. Den förste av dessa två var löjtnant Carl Daniel Dahlfeldt som utöver utgifter för kornett och löjtnants indelning även betalt 7 700 för en korpralsbefattning med lön år 1756. Den andre var kornetten Bernt Gustaf Ingelotz som först betalt 5000 d.k.m. för en befattning som adjutantskadett vid Nylands dragoner år 1769 och sedan 8000 vid ett byte till livdrabant år 1772, för att sedan betala fullt ackordsbelopp för en kornetts indelning året därpå. Detta gjorde att Ingelotz betalade drygt dubbelt så mycket som han skulle ha fått ut, om han

---

¹⁴⁵ KrA, Arméns pensionskassa 1756-1907, Arméns pensionskassa, E. Inkomna handlingar, VIII Ackordsförteckningar, 1774 Indelta inf. regementen, Arméns pensionskassa 1756-1907, Arméns pensionskassa, E. Inkomna handlingar, VIII Ackordsförteckningar, 1774 Kavalleriregementen.

tagit avsked som kornett.¹⁴⁷ Av de 27 officerare vid arméns flotta som år 1774 genom meritförteckningar hävdade att de gjort ackordsinbetalningar, var det fem av nio löjtnanter och samtliga fänrikar/underlöjtnanter (11 stycken) som betalt fullt ackord. Vad gäller arméns flotta kan vidare nämnas att vapnet inte var inkluderat i de ackordsföreskrifter som 1757 års reglemente gav. Detta hade enligt Oscar Nikula sin grund i att vapnets förgrundsgestalt, Augustin Ehrensvärd, motsatte sig att de officerare som rekryterades till detta nya vapenslag (som frigjordes från örlogsflottan, till förmån för armén, år 1756) skulle betala ackord. Nikula hävdar vidare att detta ogillades av övriga arméförband, vilket ledde till att även arméns flotta efter 1765/66 års riksdag inordnades i ackordssystemet och då jämfördes med artilleriet vad gäller ackordsbeloppen.¹⁴⁸ Denna förändring syns även i de ackordsförteckningar som inkommit från arméns flottas officerare. Den enda uppgift om någon inbetalning före 1766 är ovan nämnda Fredric Ulric Fleetwood som vid sin befordran till fänrik år 1761 betalade 500 d.k.m., inte som ackord, utan för att få del i arméns pensionskassa. Av ovan redovisade exempel och de övriga meritförteckningarna synes ackordshandeln vid arméns flotta ha fungerat på ett mer enhetlig sätt än vid Upplands regemente och Livregementet till häst. Exempelvis finns inga fall då officerare som tillträdde lägre betalda tjänster eller s k stabstjänster fick bidra till de ackordssummor som avkrävdes de som tillträdde beställningar med ordinarie lön/indelning. Denna bild kompliceras dock av att de inbetalda ackordssummorna, trots att de var enhetliga, inte stämde överens med reglementet. Enligt 1757 års reglemente skulle en officer på artilleristat erlægga 5 000 d.k.m. vid befordran till fänrik/underlöjtnant, ytterligare 1 500 d.k.m. till löjtnant, 2 000 till kapten utan kompani, 9 500 för att erhålla kompani och därefter 12 000 för en majors beställning. Vid en genomgång av ackordsförteckningarna visar det sig dock att ackordsinbetalningarna för kaptensbefattningarna, i samtliga fall, istället uppgick till 3 500 respektive 8 000 d.k.m.¹⁴⁹

Med tanke på vad som tidigare skrivits kring ackorden är det naturligt att fråga sig; vad hände efter det att ackorden förbjöds år 1774? Med tanke på att pensionskassan, av förklarlig anledning, inte längre administrerade ackordshandeln är källäget mycket dåligt. En överraskande upptäckt är dock att enstaka officerare, i senare inlämnade ackordsförteckningar, även tar upp ackord som är inbetalade efter 1774 års förbud. En av dessa är Johan Wilhelm Elgenstierna som i en senare ackordsförteckning inte bara ändrar uppgifter från sin tidigare ackordsförteckning, utan även anger nya ackord som han betalt efter 1774 års förbud. Enligt den nya förteckningen skulle Elgenstierna år 1767 ha betalt 7 000 d.k.m. för sin befattning som 2:e adjutant, vilket kan jämföras med de 2 500 han uppgav i 1774 års

---

¹⁴⁶ KrA, Arméns pensionskassa 1756-1907, Arméns pensionskassa, E. Inkomna handlingar, VIII Ackordsförteckningar, 1774 Indelta inf. regementen.

¹⁴⁷ KrA, Arméns pensionskassa 1756-1907, Arméns pensionskassa, E. Inkomna handlingar, VIII Ackordsförteckningar, 1774 Kavalleriregementen.

¹⁴⁸ Nikula (1933), s. 262.

¹⁴⁹ KrA, Arméns pensionskassa 1756-1907, Arméns pensionskassa, E. Inkomna handlingar, VIII Ackordsförteckningar, 1774 Värvade inf. regementen, Årstryck 1757 470-522, 471a, *Kongl. Maj:ts Nådige Förordning och Reglemente, angående en Pensions Cassa för Arméen.*

förteckning. Vid befordringen till 1:e adjutant år 1769 angav Elgenstierna vidare att han betalt 2 500 d.k.m., samma summa som han redovisat i den första förteckningen. Därefter skall Johan Wilhelm Elgenstierna ha erlagt 6000 d.k.m. för en löjtnants befattning med lön år 1775 och 4000 d.k.m. för en stabskaptens befattning med löjtnants lön år 1776. Befordringar som en officer enligt det tidigare reglementet skulle ha behövt betala 1 500 d.k.m. vardera för. Av arméns pensionskassas anteckningar att döma bortsåg man från dessa krav och återbetalade endast de 5 000 d.k.m., vilka Elgenstierna enligt reglementet skulle ha ersättning för. En snabb genomgång av meritförteckningarna från åren 1781-82, visar dock att sådana illegitima krav inte hörde till vanligheten. Vid Upplands regemente finns bara ett ytterligare fall, vid Jönköpings regemente ytterligare några medan det vid Närke-Värmlands regemente inte förekommer något sådant krav.¹⁵⁰ Om detta beror på att handeln minskade eller på att flertalet officerare inte brydde sig om att ta upp summor de inte hade möjlighet att få återbetalda, är för denna undersökning okänt.

Utformningen av 1793 års reglemente gjorde vidare att det inte finns någon möjlighet att kartlägga ackordshandeln mer än på individnivå, då de nämns i något sammanhang. Ett sådant sammanhang är ett mål som togs upp i krigskollegium den 26 februari år 1805, varvid lyftandet den avlidne generalmajorens och riddaren baron Otto Wredes ackord för tjänst vid Västerbottens regemente dryftades. Av protokollet framgår att ackordet uppgick till 5 460 r.dr.¹⁵¹ För att få en fullständig sammanställning av ackordens storlek får man tyvärr gå så långt fram i tiden för 1830 års Lönerogleringskommitté. I denna presenterades faktiska ackordsbelopp, vilka byggde på insända uppgifter. Vid en genomgång av dessa uppgifter framgår det tydligt att 1793 års krav på att ackorden skulle sänkas med två procent varje år inte hörsammats. (Se bilaga 3.) Istället verkar ackordshandeln fått utvecklas helt fritt med stora skillnader mellan olika regementen som följd. Med tanke på att de angivna summorna inte ens är enhetliga för varje förband, utan ett medelvärde av inlämnade uppgifter synes varje individuell tjänst ha uppbringat ett eget ackord.¹⁵² Mot bakgrund av detta och de motstridiga uppgifter som ovan nämnde Johan Wilhelm Elgenstierna lämnade, kan man vidare fråga sig om förekomsten av enskilda ackord för varje tjänst inte tillämpades under hela den period då ackordshandeln florerade. Tyvärr är dock källäget allt för tunt för att man med säkerhet skall finna något svar på den frågan.

---

¹⁵⁰ KrA, Arméns pensionskassa 1756-1907, Arméns pensionskassa, E. Inkomna handlingar, VIII Ackordsförteckningar, 1781-82 Indelta inf. regementen.

¹⁵¹ KrA, Krigskollegii kansli, A. Protokoll och fördragningslistor, krigskollegii protokoll 1805. s. 187

¹⁵² KrA, Lönerogleringskommittén 1830. E. Inkomna handlingar 1829 – 1834, Bunt nr 2. ”Tableau, som utvisar Medium af det Accords-belopp, som inom hvarje grad vid hvarje Regemente eller Corps är utbetaldt, efter de till Löne-Reglerings-Committéen aflemnade och af densamma till ersättning godkände Uppgifter öfver Officerares vid Indelta Arméen utbetalde Accorder.”

6 Diskussion

I detta avsnitt kommer de för den aktuella provundersökningen ställda frågorna att diskuteras mot bakgrund av Webers idealtypiska beskrivning av den rationella förvaltningen. Denna diskussion kommer sedan, i ett försök att vidga perspektivet, att kopplas till det som tidigare framförts kring samhällsstrukturen och dess inverkan på förvaltningens utveckling.

För att börja med tjänstehierarkin framstår 1700-talets krigsmakt att i formell mening stämma väl in i Webers tanke kring en fast struktur av positioner med klart definierade kompetensområden. Ser man däremot till hur systemet tillämpades grumlans denna bild. Det som här utgör det största problemet är, enligt min mening, de s k karaktärsbefordringarna. Dessa gör att strukturen av fasta kompetensområden inte längre framstår som lika fast.

En tvetydig bild framkommer även i fråga om rekryteringen och den följande karriären. Mot bakgrund av den rationella förvaltningens kvalifikationskrav framstår exempelvis den examen som blivande officerare avlade inför regementets majorer knappast som imponerande. Ett undantag från detta var förhållandena vid arméns flotta, där krav på sjöofficersexamen infördes. I fråga om den fortsatta karriären ligger dock betoningen av tjänsteårens betydelse väl i linje med den moderna organisationens utformning.

På ett liknande sätt kan även utvecklingen inom utbildningsväsendet, med Krigsakademien vid Karlberg som sin främst representation, ses som en del i utvecklingen mot en rationellt ordnad organisation. Denna bild bleknar dock mot bakgrund av att det inte infördes några allmänna krav på en formell officersutbildning för att få beträda en officerstjänst. Som framgår av utbildningen vid Karlberg var dess undervisning under perioden inte heller menad att i första hand förmedla militära färdigheter.

En annan fråga i detta sammanhang är självklart om officerstjänsten var att se som dessa personers huvudsakliga sysselsättning. Ser man till den faktiska tjänstgöringstiden kan framförallt den indelta krigsmaktens företrädare knappast ses som yrkesofficerare. Här kan man dock fråga sig om själva tjänstgöringstiden var avgörande för officerarnas självuppfattning. Som Artéus visar spelar tjänstgöringen mindre roll för officersidentiteten. Mot bakgrund av detta skulle den begränsade tjänstgöringen kunna synas vara mindre viktig. Enligt min mening förstärker dock detta faktum bara bilden av 1700-talets krigsmakt som skild från den idealtypiska rationella organisation.

För att gå vidare till nästa frågeställning skall här officerarnas utkomst av sin tjänst diskuteras. Ser man till officerarnas löneförhållanden kan man enkelt konstatera att den indelta krigsmakten inte uppfyller den rationella organisationens krav på att tjänstemännen skall avlönas med fast lön i pengar. Vidare visar undersökningen att lönerna inte var direkt avhängiga av tjänstpositionen. Istället var det snarare mer regel än undantag att officerarna hade en lägre lön än den tjänstetitel de bestred. Ett förhållande som för övrigt även gällde inom de värvade förbanden. Intressant i detta sammanhang är dock utvecklingen av arméns pensionskassa som kan ses som uttryck för ett rationellt drag inom

organisation. Vad gäller passevolanssystemet är just det faktum att det räknades som en löneförmån intressant. Som framgår av nedan kan man vidare diskutera om det inte innebär att passevolanssystemet är att se som ett uttryck för ägandet av administrationens medel.

Detta för oss vidare till själva huvudfrågeställningen i denna förundersökning, ackordssystemet. I mina ögon framstår ackordshandeln tillsammans med passevolanssystemet som de undersökta förhållandenas främsta brott mot den rationella organisationens grundtanke. Ett sådant antagande har sin grund i Webers uppfattning av skiljandet mellan den offentliga och privata sfären som den rationella förvaltningens främsta kännetecken.

Huvudargumentet för detta antagande ligger i min syn på ackordssystemet som ett uttryck för ägande av tjänsten. Ett antagande som det enligt min mening finns god grund för. För att börja i systemets uppkomst hävdas det att det fanns en klar koppling mellan bytet av boställe och ackordssumman. Ser man vidare på ackordssummorna finns det en tydlig relation mellan dessa och de olika värde som tjänsterna hade. Rent ekonomiskt blir detta synligt i det kraftigt höjda ackordet för en kaptens befattning med kompani vid det värvade infanteriet, genom 1793 års reglemente. En rimlig förklaring till att denna tjänst uppbringade ett betydligt högre ackord inom den värvade krigsmakten än vid dess indelta motsvarighet, kan vara förmånen att underhålla kompaniets utrustning, som genom passevolanssystemet tillkom den värvade kaptenen. De betydligt högre ackorden vid Livregementena kan å andra sidan förklaras med den gällande rangordningen. Ser man sedan på de faktiska utvecklingen såsom den redovisades år 1830 kan t.o.m. varje tjänst ha uppbringat ett eget ackord när systemet fick utvecklas fritt. Bilden av ackordet som ett uttryck för ägande av tjänsten framkommer även i försöken att begränsa systemet.

Mot bakgrund av det som framkommit kring ackordssystemets utveckling synes man från statsmaktens sida ha försökt få bukt med systemet eller åtminstone begränsa det under hela den tid då det florerade. Ett viktigt steg i detta kan 1757 års reglemente sägas vara. Genom denna förordning fördes verksamheten in under arméns pensionskassas kontroll och ackordsutbetalningarna ersatte regelrätta tjänsteköp. Intressant är att 1793 års reglemente framstår som mildare i sin kontroll mot bakgrund av att det till skillnad från den förstnämnda bestämmelsen inte reglerade transaktionerna utan överlät dessa åt officerarna själva att besörja. En annan viktig skillnad var att medan ackord enligt 1757 års förordning endast skulle betalas ut när officeren gick i pension, kom ackorden i.o.m. 1793 års bestämmelser att godkännas även vid exempelvis dödsfall och byte av tjänst. Mot bakgrund av detta framstår ackordsaffärerna inom den senare formen av det aktuella systemet, mer som uttryck för rena tjänsteköp, än vad de gjorde i den tidigare regleringen.

För att sammanfatta denna summariska analys av 1700-talets krigsmakt framstår organisationen som kraftigt skild från Webers beskrivning av den rationella förvaltningen. Som framgår av ovan gjorda framställning av Webers teoretiska ansatser, är den idealtyp som stått modell för denna analys, inte att se som någon minneslista där varje punkt måste uppfyllas för att en organisation skall klassificeras som rationell. Istället är den att se som ett verktyg, vilken skall användas för att analysera

verkliga förhållanden. Med detta i minnet vill jag trots allt hävda att 1700-talets krigsmakt i grunden skiljer sig från den byråkratiska organisationen. Orsaken till detta är främst utbredningen av ackordssystemet, men även finansieringen av 1700-talets krigsmakt, ett faktum som utvecklas här nedan. Att detta inte synes var något unikt för krigsmakten framgår vidare av det som ovan nämnts om förhållandena inom den civila förvaltningen.

Mot bakgrund av ovan skall här göras en tentativ utveckling av resultaten inom ett vidare perspektiv. Ett intressant faktum som framkommer i genomgången av 1700-talets krigsmakt är att det trots den oreda som förekom inte sänkades försök att ordna verksamheten. Bland de mer lyckade försöken kan nämnas kraven på officersexamen inom arméns flotta och befodringskriterierna efter den första officersbefattningen. Bland de med mindre framgång synes utvecklingen på utbildningsområdet vara, medan försöken att kontrollera ackordshandeln måste ses som ett rent misslyckande. Därmed förefaller det ha funnits en vilja att utveckla förvaltningen mot en mer rationell ordning. Orsaken till dessa misslyckande kan av undersökningen att döma framstå som resultatet av att regler och förordningar inte efterlevdes. En tänkbar förklaring till denna situation skulle kunna vara systemets ekonomiska bas. I linje med Sunessons och Therborns antaganden torde därmed hindret för framväxten av en rationell organisation, inom ramen för 1700-talets krigsmakt, stå att finna i samhällets senfeodala struktur. Genom att krigsmakten till stor del avlönades genom direkt indelning av skatteunderlaget och rustningen av den värvade krigsmakten överläts åt organisationens ämbetsmän, omöjliggjordes utvecklingen av en fungerande modern organisation. Ett sådant förhållande kan, enligt Weber, få en fungerande organisation att regregera, då en välutvecklad penningekonomi är en förutsättning för att hindra att förvaltningens ämbetsmän tillskansar sig kontrollen över verksamhetens ekonomiska bas. Detta skulle vidare kunna vara en möjlig förklaring till att 1600-talets förvaltning framstår som mer modern än sin motsvarighet under 1700-talet. Indelningsverkets mognad som system i fredstid skulle därmed kunna tas som intäkt för krigsmaktens kräftgång under 1700-talet.

Mot bakgrund av detta vill jag hävda att en närmare analys av den frihetstida och gustavianska krigsmakten kommer att visa att svårigheterna att reformera 1700-talets svenska förvaltning var direkt beroende av tidens dominerande produktionsförhållanden.

7 Utblick

Som framgår av ovan finns det mycket som talar för att 1700-talets krigsmakt i grunden skiljer sig från bilden av en rationell förvaltning. Detsamma gäller också den senfeodala samhällsstrukturen som en hämsko för förvaltningens utveckling. En vidare undersökning skulle därmed inriktas på att vederlägga dessa antaganden. För att göra detta möjligt måste undersökningen fördjupas på samtliga områden, för att skapa klarhet kring de aktuella frågorna. Vad gäller den praktiska tillämpningen och efterlevnaden av olika reglementen och förordningar måste detta ske genom mer djupgående kvantitativa studier. Utöver denna kvantitativa utvidgning vill jag här även ta tillfället i akt att peka på en några punkter som kan vara intressanta att accentuera ur ett kvalitativt perspektiv.

En viktig punkt är självklart frågan kring hur officerarnas såg på sin tjänst och då kanske främst synen på ackordet och passevolansen. En tänkbar väg är att studera detta genom analyser av reglements- och förordningstexterna. En annan kan vara att utgå från samtida kommentarer kring dessa företeelser.

Ett annat intressant område är själva tillsättningsprocessen. Av det som tidigare skrivits om 1700-talets krigsmakt framgår det att denna process gav upphov till mycket bryderier. Mot bakgrund av detta vore det av värde, för en ökad förståelse av tjänstesystemet, att mer i detalj följa tjänstetillsättningen. Vilka var det som sattes på förlag? Hur gick utnämningen till i praktiken? Vilka strategier användes för att öka sina chanser för att nå en befordran?¹⁵³ Ett fruktbart instrument i studiet av officerarnas olika strategier i kampen om befordringar vore vidare även Pierre Bourdieus begrepp habitus, kapital och fält.¹⁵⁴

I fråga om olika strategier för att främja karriären blir även utbildningens roll intressant. Vilken roll spelade utbildning? Vad var det i undervisningen som var viktigt; var det den militära färdigheten eller de sociala och kulturella kapital som kadetterna kunde tillägna sig?

Vidare kräver en fortsatt undersökning en grundlig genomgång av förhållandet mellan officerarna och den ekonomiska basen för den aktuella verksamheten. I detta avseende vore det, när det gäller den indelta krigsmakten, speciellt intressant att studera förhållandet mellan officerarna och de bönder, vars arbete utgjorde förutsättningen för organisationens verksamhet. I fråga om den värvade krigsmakten blir självklart en analys av rustningstjänstens praktiska genomförande av avgörande betydelse.

---

¹⁵³ Enligt Wirilander var metoderna att främja karriären under denna period mycket raffinerade. Förutom att använda sig av allehanda släkt- och vänskapsband förekom även en ren "lobbyverksamhet" där både enskilda officerare och regementen använde sig av en rad ombud och kommissionärer för att bevaka sina intressen i utnämningssprocessen. För vidare diskussion se Wirilander (1964), s. 174-182.

¹⁵⁴ För en fullständig förklaring av dessa begrepp se Broady (1991), kap III.

Tabell- och Figurförteckning

Tab. 1	Webers idealtyp för byråkratins tjänstemän.	s. 8
Tab. 2	Fastställda ackordssummor 1757 och 1793.	s. 30
Fig. 1	Fastställda ackordssummor vid det indelta och det värvade infanteriet i 1757 och 1793 års reglementen.	s. 32

Käll- och Litteraturförteckning

Källor

Krigsarkivet

Arméns pensionskassa 1756-1907, Arméns pensionskassa, E. Inkomna handlingar, VIII Ackordsförteckningar, 1774 Indelta inf. regementen.

Arméns pensionskassa 1756-1907, Arméns pensionskassa, E. Inkomna handlingar, VIII Ackordsförteckningar, 1774 Kavalleriregementen.

Arméns pensionskassa 1756-1907, Arméns pensionskassa, E. Inkomna handlingar, VIII Ackordsförteckningar, 1774 Vervade inf. regementen.

Arméns pensionskassa 1756-1907, Arméns pensionskassa, E. Inkomna handlingar, VIII Ackordsförteckningar, 1781-82 Indelta inf. regementen.

Chefen för arméns flotta 1797 - 1823, serie D 1, Arméns flottas tourrulla 1809.

Förteckning på pensionairer uti Arméens Pensions-Cassa 1775-1799.

Krigskollegii kansli, A. Protokoll och fördragningslistor, krigskollegii protokoll 1805.

Löneregleringskommittén 1830. E. Inkomna handlingar 1829 – 1834, Bunt nr 2.

Årstryck 1757 470-522, 471a, *Kongl. Maj:ts Nådige Förordning och Reglemente, angående en Pensions Cassa för Arméen.*

Årstryck 1793 3144-3192b, 3158 *Kongl. Maj:ts Nådiga Förordning och Reglemente angående Accorderne uti Arméen.*

Årstryck 1795 1796, 3257-3347, 3257, *Kungl. Maj:ts nådiga förordning, angående förmons rätt för försträckte penningar til Officerares tjensteköp, uti de dem wid afgående utur tjensten tillfallande Accorder.*

Uppsala Landsarkiv

Örebro länsstyrelse, Landskontoret, G I ac 2/N:o 11, GI ac 3/N:o 4.

Litteratur

- Anderson, Perry (1994), *Den absoluta statens utveckling*. Lund.
- Arméns pensions- och änkekassor 1757-1937* (1939), Uppsala.
- Artéus, Gunnar (1982), *Krigsmakt och samhälle i frihetstidens Sverige*. Stockholm.
- (1989), ”Några frågor för forskningen om det yngre indelningsverket.” i Lars Ericson och Björn Gäfverts (ed.) *Meddelanden från krigsarkivet XII*. Stockholm.
- Bergman, Ulf (1995), *Från bondelots till yrkesman: Lotsning i Östergötland 1537-1914*. Lund.
- Bohlin, Gunnar (1917), *Militär statsmakt och individ. Särskildt i Sverige under Gustaf III:s tid. Militär rekrytering, straffrätt och disciplin*. Uppsala.
- Broady, Donald (1991), *Sociologi och Epistemologi: Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*. Stockholm.
- (1998), *Läsestycken för samhällsvetare*. Uppsala.
- Carlsson, Sten (1973), *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700-1865*. Lund.
- Ekstrand, Sigvard (1937), *Karlberg, Kungl. Krigsakademiens och Kungl. Krigsskolans historia 1792-1936*. Stockholm.
- Elgenstierna, Gustaf (1925-36), *Den introducerade svenska adelns ättartavlor. 1-9*. Stockholm.
- Elmroth, Ingvar (1962), *Nyrekrytering till de högre ämbetena 1720-1809*. Lund.
- Ericson, Lars (1989), ”Det indelta regementets ekonomi: Exemplet Södermanlands regementes finanser 1790-1840.” i Lars Ericson och Björn Gäfverts (ed.) *Meddelanden från krigsarkivet XII*. Stockholm.
- (1992), ”Krigsakademiens tillkomst och första tid 1792-1819.” i Erik Norberg (ed.), *Karlberg Slott och Skola*. Västervik.
- Fredriksson, Berndt (1989), ”Indelningsverket – ett system i förändring.” i Lars Ericson och Björn Gäfverts (ed.) *Meddelanden från krigsarkivet XII*. Stockholm.
- Frohnert, Pär (1993), *Kronans skatter och bondens bröd. Den lokala förvaltningen och Sveriges bönder i Sverige 1719-1775*. Lund.
- (1996), ”Fogde på 1700-talet – lönsamt yrke med privat fallskärm.” i Carin Bergströms (ed.) *Hand & Penna. Sju essäer om yrken på 1700-talet*. Stockholm.
- Gerth, H. H. – Mills, C. Wright (1970). ”Introduction: The man and his work” i Max Webers *Essays in Sociology*. London.
- Gynther, S.W. (1863) *Författningssamling för Kongl. Maj:ts flotta*. VIII. Hernösand.
- Gäfvert, Björn (1989), ”Det indelta regementets kontinuerliga verksamhet.” i Lars Ericson och Björn Gäfverts (ed.) *Meddelanden från krigsarkivet XII*. Stockholm.
- Heckscher, Eli F. (1949), *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa*. II. Stockholm.
- Holm, Torsten (1935), *Kungl. Västmanlands regementes historia*, II. Stockholm.
- Hulthander, Carl (1892), *Biografiska anteckningar från Carlberg 1792-1892*. Norrköping.
- Hörsell, Ann (1989), ”Passevolansens organisation genom tiderna.” i Lars Ericson och Björn Gäfverts (ed.) *Meddelanden från krigsarkivet XII*. Stockholm.
- Larsson, Esbjörn (1996), ”Officerarne uppå Kongl. Nerike och Wermelands Infanterie Regemente Åhr 1808.” (Opubl. B-seminarieuppsats. Historiska institutionen, Uppsala universitet). Uppsala.

- Larsson, Esbjörn (1997), "Arméns flottas officerare under sengustaviansk tid. En socialhistorisk undersökning av officerskåren 1809." (Opubl. C-seminarieuppsats. Historiska institutionen, Uppsala universitet). Uppsala.
- (2000), "En brokig skara – arméns flottas officerare år 1809" i Hans Normans (e.d.) *Skärgårdsflottan*, Lund.
- Lindegren, Jan (1984), "The Swedish 'Military State', 1560-1720", *Scandinavian Journal of History*, 1984:10.
- Magnusson, Lars (1996), *Sveriges ekonomiska historia*. Stockholm.
- Nikula, Oscar (1933), *Svenska skärgårdsflottan 1756-1791*. Helsingfors.
- Nilsson, Nils-Göran (1988), "Rank or Command? The Use of Brevet Rank in the 18th Century Swedish Army and Its Consequences for the Modern Historian" i Magnus Mörner och Tommy Svenssons (ed.) *Classes, Strata and Elites. Essays on Social Stratification in History*. Göteborg.
- (1992), "Den gustavianska armén" i Gunnar Artéus (ed.) *Gustav III:s ryska krig*. Stockholm.
- Nilsson, Sven A. (1990), *De stora krigens tid*. Uppsala.
- Nordensvan, Otto (1908), *1808 Synpunkter och betraktelser*. Stockholm.
- (1911), *Värmlands regementes historia*. II. Stockholm.
- Norman, Hans (1997a), "Arméns flotta i det svenska samhället. Frågeställningar omkring ett forskningsprojekt" i Janne Backlunds m.fl. (ed.) *Historiska etyder. En vänbok till Stellan Dahlgren*. Uppsala.
- (1997b), "Officerarna vid Närke-Värmlands regemente och Livregementets husarkår 1808. Social bakgrund, utbildning, karriärvägar och övningsmöjligheter" i Lars Otto Bergs, Sören Klingnéus och Hans Normans (ed.) *Krigsmakt och bygd. Soldater, ryttare och befäl i Örebro län under indelningsverkets tid*. Örebro.
- Odén, Birgitta (1963), "Socialhistoria i blickpunkt", *Historisk Tidskrift*. 1963.
- Runeby, Nils (1979), "Mandarinernas uppkomst. Framväxten av ett kompetensbestämt ämbetsmannastånd: en exempelsamling" i Margareta Reveras och Rolf Torstendahls (ed.) *Bördor, bönder, börd i 1600-talets Sverige*. Motala.
- Sjöstrand, Wilhelm (1941), *Grunddragen av den militära undervisningens uppkomst- och utvecklingshistoria i Sverige till 1792*. Uppsala.
- Sunesson, Sune (1981), *Byråkrati och historia. Fem studier i politik och organisation*. Malmö.
- Sunesson, Sune – Nilsson, Kjell (1990), "Avfeodaliseringen av staten. Lojalitetsförhållanden, disciplin och jordrätten under stormaktstid och frihetstid." HSFR-rapport. Lund.
- Sveriges krig åren 1808 och 1809*. I (1890) utgivet av Generalstabens historiska avdelning. Stockholm
- Therborn, Göran (1989), *Borgarklass och byråkrati i Sverige. Anteckningar om en solskenshistoria*. Lund.
- Tilly, Charles (1997), *Coercion, Capital and European States, AD 990-1992*. Oxford.
- Weber, Max, (1983 - 1987), *Ekonomi och samhälle: Förståendesociologins grunder*. I & III. Lund.
- (1977), *Vetenskap och politik*. Göteborg.
- Wirilander, Kaarlo (1964), *Officerskåren i Finland under 1700-talet. En socialhistorisk avhandling om den finska arméns officerare*. Stockholm.
- (1982), *Herrskapsfolk. Ståndspersoner i Finland 1721-1870*. Stockholm.
- Åmark, Karl (1961), *Sveriges statsfinanser 1719-1809*. Stockholm.

Bilagor

Bil. 1. Ackordssummor fastställda den 10 januari 1757 genom Kongl. Maj:ts Nådige Förordning och Reglemente, angående en Pensions Cassa för Arméen							
Regemente eller motsv.	Fänrik, eller motsv.¹	Löjtnant	Stabskapten eller motsv.²	Kapten med kompani eller motsv.³	Major	Överste-löjtnant	Överste
Livgardet	12 000	14 000	16 000	24 000	33 000	42 000	72 000
Livregementet till häst	10 833 1/3	13 060	16 333 1/3	26 000	39 000	49 833 1/3	72 000
Livregementets dragoner	10 000	12 000	16 000	24 000	36 000	46 000	66 000
Artilleriet	5 000	6 500	8 500	18 000 ⁴	30 000	42 000	72 000
Fortifikationen	6 000	8 000	14 000		23 000	29 000	35 000/ 50 000 ⁵
Kavalleri- och dragonregemente	10 000	12 000	16 000	24 000	36 000	46 000	66 000
Indelt infanteri	5 000	6 500	8 000	12 000	24 000	34 000	54 000
Värvat infanteri	6 000	7 500	9 000	18 000	30 000	36 000	54 000
	Livdrabant		Vice korpral	Adjutant eller kvartermästare		Löjtnant	Kapten-löjtnant
Livdrabanterna	5 000		10 000	24 000		48 000	60 000
<p>Anm: ¹ Gäller även kornett vid kavalleri- och dragonregementen, livregementets dragoner och livregementet till häst, underlöjtnant vid artilleriet och konduktör vid fortifikationen. ² Gäller även stabsryttmästare vid kavalleri- och dragonregementen samt livregementet till häst. ³ Gäller även ryttmästare med kompani vid kavalleri- och dragonregementen samt livregementet till häst. ⁴ Gäller 15 tjänster. ⁵ Vad gäller summorna avser 35 000 överste i Stralsund och 50 000 direktören.</p>							
Källa: KrA, Årstryck 1757 470-522, 471a, <i>Kongl. Maj:ts Nådige Förordning och Reglemente, angående en Pensions Cassa för Arméen</i>							

Bil. 2 Ackordsuppgörelser							
Kapten Johan Fredrik von Nolckens ackord vid hans avsked från befattningen som kompanichef vid ett värvat volontärkompani inom arméns flotta. Den 27 oktober år 1773.			Kapten Christer Gustaf Svinhufvuds ackord vid hans avsked från befattningen som kapten vid Rasbo kompani vid Upplands regemente. Den 18 augusti år 1767.				
<i>Namn</i>	<i>Befordran</i>		<i>Ackord</i>	<i>Namn</i>	<i>Befordran</i>		<i>Ackord</i>
Carl Nathanel Klerck	Från:	Kapten	8 000 d.k.m.	Conrad Johan Stiernheim	Från:	Regementskvartermästare	2 000 d.k.m.
	Till:	Kapten med kompani			Till:	Kapten med kompani	
Fredrick Ulric Fleetwood	Från:	Löjtnant	3 500 d.k.m.	?	?		?
	Till:	Kapten					
Gustav Wilhelm von Unge	Från:	Fänrik	1 500 d.k.m.	Petter Otto Elgenstierna	Från:	Stabslöjtnant	750 d.k.m.
	Till:	Löjtnant			Till:	Löjtnant	
Önnert Jönson	Från:	Kadett	5 000 d.k.m.	Carl Gustaf Elgenstierna	Från:	Fänrik	750 d.k.m.
	Till:	Fänrik			Till:	Stabslöjtnant	
				Anders Ulfsparre	Från:	1:e Adjutant	1 250 d.k.m.
					Till:	Fänrik	
				Jean Graner	Från:	2:e Adjutant	
					Till:	1:e Adjutant	
				Johan Wilhelm Elgenstierna			2 500 d.k.m.
					Till:	2:e Adjutant	
<p>Anm: Vem som ersatte Conrad Johan Stiernheim på posten som regementskvartermästare och vem som Petter Otto Elgenstierna ersatte som löjtnant framgår inte av de aktuella ackordsförteckningarna.</p> <p>Källa: KrA, Arméns pensionskassa 1756-1907, Arméns pensionskassa, E. Inkomna handlingar, VIII Ackordsförteckningar, 1774 Indelta inf. regementen.</p>							

Bil. 3 Till 1830 års löneredgeringskommitté insända ackordsuppgifter, i r.dr.							
Regemente eller motsv.	Fänrik/ 1:e & 2:e adjutant	1:e & 2:e löjtnant	Regements- kvarter- mästare, 2:e kaptener	Kapten med kompani	2:e och 3:e major	Överste- löjtnant / 1:e major	Regements eller kårchef
Liv- regementets husarkår	1500/ 2000/ 2000	5250/ 3500	6500/ —	9000	11500/ —	16000	18000
Liv- regementets dragonkår	1500/ 1500/ 1500	4083/ —	6666/ —	7833	11000/ —	12000	—
Smålands husar- regemente	1994/ 1466/ 1333	3066/ —	4433/ —	5174	8000/ —	10000	—
Skånska husar- regementet	195/ 1246/ 234	1724/ 717	4329/ 3105	5210	7783/ 7500	9074	—
Skånska dragon- regementet	138/ 1198/ 234	776/ 453	2594/ 1024	3310	4739/ —	4571	16800
Jämtlands hästjägare	1700/ —/ —	2000/ —	—	6000	—	—	—
Liv- regementets grenadjärkår	600/ 1833/ —	1833/ 1500	3000/ —	3166	6000/ —	—	7333
1:a livgrenadjär- regementet	369/ 1000/ 716	1913/ 1025	4000/ 2500	3387	5333/ 4666	8666	13333
2:a livgrenadjär- regementet	300/ 2800/ 2233	2506/ 2412	4000/ 3175	5125	8000/ 5400	9333	4000
Västgöta regemente	266/ 1000/ 250	1138/ 777	3000/ 2083	3819	7000/ 6000	10000	16666
Smålands grenadjärkår	300/ 500/ —	916/ 500	—	2791	—	—	6666
Upplands regemente	582/ 500/ 333	2166/ 333	5000/ 2955	3975	8000/ 6000	8725	6000
Skaraborgs regemente	333/ 333/ 333	1250/ 666	4333/ 2000	2916	6366/ 6366	8000	9500
Söderman- lands regemente	—	958/ 200	2666/ 1166	2527	5570/ 4000	6000	6000
Kronobergs regemente	333/ 333/ 333	1208/ 333	3333/ 2000	2500	4000/ 4000	6000	4000
Jönköpings regemente	344/ 666/ 483	1255/ 333	3333/ 1700	2541	5666/ 4333	8666	8500
Dalregementet	—	771/ —	2750/ 1000	2000	5333/ 5000	8500	8533

Helsingeregemente	266/ 266/ 266	1316/ 500	3000/ 1766	2345	5000/ 4000	8000	6000
Elfsborgsregemente	444/ 444/ 444	1513/ 666	3000/ 1888	2652	4666/ 4000	6000	10000
Västgötadalsregemente	666/ 555/ 583	1545/ 784	3333/ 2239	3375	6400/ 5333	10000	17333
Bohuslänsregemente	333/ 333/ 366	1583/ 500	2666/ 1425	3013	6000/ 6000	8000	10000
Västmanlandsregemente	—/ 1666/ 1000	1583/ 1000	3000/ 1666	2875	6000/ 4000	8000	7000
Västerbottensregemente	316/ 333/ 266	1046/ 838	2666/ 1254	2033	5000/ 3000	7000	14000
Kalmarregemente	246/ 1266/ 533	1250/ 594	2733/ 1613	2691	6666/ 5000	8666	8666
Närke regemente	400/ 400/ 400	1308/ 666	1800/ —	2425	4400/ —	—	10166
Värmlandsregemente	400/ 583/ 566	1558/ 550	1600/ —	3857	4000/ 5333	12000	1440
Jämtlandsregemente	333/ —/ —	619/ —	2222/ —	1644	4333/ —	10000	8333
<p>Källa: KrA, Årstryck 1793 3144-3192b, 3158 <i>Kongl. Maj:ts Nådiga Förordning och Reglemente angående Accorderne uti Arméen</i> KrA, KrA, Löneregleringskommittén 1830. E. Inkomna handlingar 1829 – 1834, Bunt nr 2, ”Tableau, som utvisar Medium af det Accords-belopp, som inom hvarje grad vid hvarje Regemente eller Corps är utbetaldt, efter de till Löne-Reglerings-Committéen aflemnade och af densamma till ersättning godkände Uppgifter öfver Officerares vid Indelta Arméen utbetalde Accorder.”</p>							

